6.11.51.
Picasso

جاڳ منهنجي زندگي

ڊسمبر ١٩٧٧ع

من اندر جا لوچ.... ٢

مضمون

١٩٥٣ع کان ١٩٥٦ تائين آئين.... — نذير عباسي — ٥
وچ اوڀر ۾ سامراج جا مفاد.... — امداد چانڊيو — ٨
سنڌ ۾ طبقاتي جدوجهد.... — عبدالسلام خواجه — ١١
اندرا گانڌيءَ ڇو هارايو... — هلال پاشا — ١٩

ڪهاڻيون

اوپنا جو موت — ساغر سميجو — ٢٨
ڦيرو — ولي ملاح — ٣٧
پيچ ڪم وريام جو — قاضي خادم — ٤٣
نقشو — هدايت منگي — ٥٢
نوڪن — مير محمد پيرزادو — ٥٣

شاعري

چام ساقي، انور پيرزادو، تاج بلوچ، استاد بخاري، خادم سنڌي،
نور گهلو، عزيز مهرائوي، شرجيل، نرنجن، قاسم ٻگهيو، واهي چنا،
مير محمد پيرزادو، ماڻيڪو اوٺو، ذوالفقار سيال، منصور ميراڻي.

سهيڙيندڙ:
امداد چانڊيو

پاڻهن پيلي:
نرنجن
ساغر سميجو

قيمت ٢-٥٠

هي ڪتاب ساغر سميجي، سهڻي پرنٽرس مان ڇپائي، ٦٦ اقبال هاسٽل، سنڌ يونيورسٽيءَ مان پڌرو ڪيو.

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

مَن اندر جا لوچ....

”جاڳرتا“ جهڙيون ڪتاب اوهان جي هٿن ۾ آهي. اسان وٽ خاص ڪري سنڌيءَ ۾ رسالو وغيره ڪڍڻ ته سولو ٿي هجي پر ان کي جاري رکڻ ڏکيو آهي. ڪارڻ ان جو، مالي مشڪلاتون به جنهن ته وري ڪي خاص سرڪاري لکيرون ۽ دائرا پڻ، جن مان ٻيو ٻاهر رکڻ ٿي ”پريس جي آزاديءَ“ جو غلط استعمال ٿيو وڃي. چوطرف کان مدي خارج ۽ ذهني ڪوڙهه ۾ مبتلا ذهن جا مالڪ رجعت پسند واويلا شروع ڪري ڏين ٿا ”مذهب اسلام ۽ پاڪستان خطري ۾ پئجي ويو، ملحدي جو بند ٿئي پيو“. ترقي پسند سنڌي ادب خلاف اهڙيون سازشون، گذريل هر سرڪار جي دور ۾ ٿينديون رهيون. پئي سرڪار جي دور ۾ ته سنڌيءَ جا 72 ڪتاب ۽ رسالا ”ملڪ دشمني“ جي الزام هيٺ بند ڪيا ويا، ايڊيٽرن ۽ پريسن کي عتاب سهڻو پيو.

هينئر وري اهڙي ئي هڪ مهم ڪجهه رجعت پسند رسالن ۽ اخبارن ۾ شروع ٿي چڪي آهي. ڏسجي ته ان جي پڄاڻي ڪهڙي هنڌ ٿي ٿئي.

اڄڪلهه مارڪيٽ ۾ جيڪي سنڌي ڪتاب يا رسالا موجود آهن، تن جو تعداد گهڻو نه ٿو چئي سگهجي تڏهن به وڌڻ وارا اهي سلجهيل ۽ وچولي طبقي جا ماڻهو آهن ۽ جن جي قوت خريد روز بروز گهٽجندي ڏانهن وڌندي پئي وڃي.

ان ڪري سينڌي وساڻ ۾ ڪتابن کي پنهنجي مواد جي نوعيت صرف وچولي طبقي تائين محدود نه رکڻ گهرجي بلڪ ان جو دائرو وسيع ڪرڻ گهرجي، عام ماڻهن ۾ عوام کي درپيش مسئلن تي به ڌيان ڏيڻ گهرجي.

هاڻ اچو ته ڏسون، اسين ڪيتري قدر اهڙي صورتحال ۾ پنهنجو فرض ادا ڪري ٿا سگهون. ان سلسلي ۾ وڏي ۾ وڏي رڪاوٽ آهي، اهو دائرو ۾ Frame work جنهن کي پريس جو "پاڻ قبولڻ وارو" يا رضاڪارانه ضابطه اخلاق چئجي.

ان ڳالهه کان اڄ يا ڪلهه جو ڪوحڪمران يا حڪمراني هيٺ دبيل ماڻهو انڪار نٿو ڪري سگهي ته گذريل ڏيهون سالن ۾ پريس جي آزادي ڀڃي نه وئي آهي پر اجا ڏٺي نه وئي آهي.

ڳوڙهي ويچار ڪان پوءِ ان جو سبب اهو ٿي معلوم ٿيندو ته ان گذريل سموري عرصي ۾ ملڪ ۾ حقيقي جمهوريت لڪڻ، ڳالهائڻ، يا تنظيم سازي جي آزادي جو نه هجڻ آهي، ٿلهي ليکي جيڪي حڪومتون هيلتائين آيون، تن مان گهڻيون نه غير سياسي هيون ۽ جيڪي سياسي هيون سي سازشي بڻجي آيون.

۱۹۷۰ع جون چونڊون

هن سال ۾ جڏهن پهريون ڀيرو عوام جي جدوجهد ون يونٽ کي نوڙايو ۽ "هڪ ماڻهو- هڪ ووٽ" جي گهر کي مڃايو، تڏهن ملڪ جي عوام کي اها اميد هئي ته هو چونڊن ذريعي پنهنجي سرڪار قائم ڪندا، پر سڀني ڏٺو ته اڄ جيڪي مختلف طريقن سان جمهوريت ۽ اسلام يا اسلامي سوشلزم جا دعويدار بڻجي ماڻهن کان ووٽ پنڻ لاءِ ڏگها ڏگها واعدا ڪري رهيا آهن، تن ست ڪروڙ بنگالين کي غدار

ڪونيو ته انهن خلاف ٽينڊز ڏاڍ ڪي اسلامي مڃيو. ڪئين بنگالي نوجوان عورتن جون عصمتون لٽيون ويون ۽ مسلماني جي ٺيڪيدار صاحبن اتي الشمس البدر ٺاهي ”جِهاد“ ڪيو. جنهن جو مقصد اهو آهي ته عوام جي راءِ کي نه مڃيو وڃي. الٽو اقليت، اڪثريت تي پنهنجي مرضي مڙهڻ گهري جنهن جي نتيجي ۾ ملڪ جو اڌ حصو الڳ ٿي ويو.

۱۹۷۱ع ۾ باقي بچيل ملڪ ۾ پهرين ته مارشل لا رهي ۽ ان کان پوءِ هڪ شهري حڪومت. وري بلوچستان ۽ سرحد ۾ به اتان جي چونڊيل عيوضين کي حڪومتون ڏئي کسيون ويون. اڄ ڪير نٿو چاهي ته مستقر پئي جي دور ۾ رجعت پسند ۽ غير سياسي قوتن کي جيڪا آزادي، اهميت، طاقت ۽ حيثيت ورائي وئي، سا ئي سندس اقتدار جي الوداع جو ڪارڻ بني. ان سان گڏ هڪ سبب پاڪستان ۾ اسٽيل مل جو قيام، پاڙيسري ملڪن سان ناتا بهتر بنائڻ، شملا ٺاه وغيره، بئنڪن، انشورنس ڪمپنين ۽ صنعتن کي قوميائڻ وارن معاملن آمريڪا سرڪار کي تبديلي تي مجبور ڪري وڌو. اسلام پسندن ۽ نام نهاد ـ جمهوريت پسندن جيڪا تحريڪ هلائي تنهن جو ”قل“ کهڙو مليو سو هرڪو ڄاڻي ٿو.

هينئر هڪ عبوري سرڪار چونڊون ڪرائڻ آئي لاءِ آهي. ٺاهه ڊي ـ نيشنلائيزيشن، پنج سالہ وٿا، ڊگهي محاسبي ۽ ٻين ڳالهين وري ماڻهن ۾ شڪ ۽ وسوسا پيدا ڪري ڇڏيا آهن.

اڄوڪي صورتحال ماڻهن جي مسئلن جو حل نٿي ڏي سگهي. اها ڳالهه خود ارباب اختيار به ڪن ٿا.

هينئر به ماڻهو مسئلن جو شڪار آهن. انهن ۾ بيچيني جي ڪيفيت وڌي رهي آهي، هزارين ملازمن کي رائيس ملنگ ۽ ڪاٽن جننگ، ٽرانسپورٽ، مڪاني ادارن ۽ ٻين کاتن مان Surplus (واڌو) ۽ نا اهل قرار ڏئي ڪڍيو ويو آهي.

ڏسو صفحو ۱۷

نذير عباسي

مختصر جائزو

١٩٥٣ع کان ١٩٥٦ع تائين آئين ڪيئن ڏهيا ۽ ٺهيا؟

اسان جو ملڪ ڏکي عرصي تائين بنا آئين جي رهيو آهي. ان جو سبب اهو نه آهي ته ڪو سياسي اڪوائٽن ڪي آئين ٺاهڻ نٿي آيو. ڪوبه بي. اي جو شاگرد هڪ ڪلاڪ ۾ تي آئين آساني سان ٺاهي ٿو سگهي .... پر ان لاءِ ڪافي ڪارڻ آهن خاص طرح اهي واقعا جيڪي ٥٣ کان وٺي ٥٥ تائين پيش آيا. اچو ته انهن جو جائزو وٺون ته اهي ڪهڙا واقعا هئا ۽ ڇو پيش آيا.

١٩٥٣ع ۾ جڏهن ملڪ جو وزيراعظم ناظم الدين (بنگالي) هو ۽ ملڪ جو گورنر جنرل غلام محمد هو، تڏهن ناظم الدين صاحب نوڪر شاهي جي نمائندي غلام محمد جي قبضي ۽ ڪنٽرول کان ٻاهر نڪري بنگال جي باري ۾ ڪجهه ڳالهيون ڪرڻ ۽ چوڻ شروع ڪيون ۽ آئين ٺاهڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ لڳو. پر غلام محمد جنهن جي مرضي هئي ته سڄي ملڪ تي مڪمل قبضو ڪجي، تنهن ناظم الدين کي ڪيڻ لاءِ هڪ سازش سٽي. هن ان وقت جي پنجاب جي وزير اعليٰ ميان ممتاز دولتانه سان گڏجي هي رٿ رٿي ته پنجاب کان قاديانين خلاف وڏو گوڙ شروع ڪيو وڃي ۽ مطالبو ڪيو وڃي ته ناظم الدين جي وزارت

جي واحد قادياني وزير سر ظفر الله کي ڪڍيو وڃي ۽ ائين اڳتي هلي سڄي وزارت ڊاهي ڇڏجي

ڪئين طريقا استعمال ڪري گوڙ ڪرايو ويو پر گوڙ انداز ي ڪان اڳتي نڪرڻ لڳو ته فوج کي لاهور ۾ مارشل لا لڳائڻ لاءِ چيو ويو. فوج مارشل لا لڳائي ڪنٽرول ته ڪري ورتو پر ان جي قيمت طور حڪومت ۾ حصو گهريو جيڪو ڏيندي ايوب خان کي وزير دفاع مقرر ڪيو ويو. ڪجهه عرصي ڪانپوءِ جڏهن ايوب خان کي وزارت ڇڏڻ لاءِ چيو ويو ته هن پنهنجي ۽ سندس سنگتين لاءِ مالي فائدا گهريا جيڪي ڪين زمينن جي صورت ۾ ڏنا ويا. در حقيقت آهي زمينون ڏيڻ سان ئي ملڪ ۾ مارشل لائن جو بنياد وڪيو ويو.

١٩٥٤ع ۾ بنگال ۾ چونڊون ٿيون جن ۾ حڪمران مسلم ليگ ٩ سيٽون کنيون ۽ بنگال جي متحده محاذ (جگتو فرنٽ) ٣٠١ سيٽون کنيون. بنگال صوبي ۾ جگتو فرنٽ جي حڪومت اڃا ڇهه مهنا مس هلي ته اتي گورنر راڄ لاڳو ڪيو ويو. ڪجهه عرصي ڪانپوءِ بنگال جي ليڊرن کي چيو ويو ته اوهين جيستائين قومي اسيمبليءَ ۾ آبادي جي حساب سان سيٽن جي مطالبن تان دستبردار نٿي ٿيو (اوله ۽ اوڀر مان هڪ جيترا نمائندا جنهن لاءِ ون يونٽ بہ ٺاهيو ويو) جو اصول قبول نہ ڪندو ملڪ لاءِ آئين نہ ٺاهيو ويندو. جڏهن بنگال جي ڪجهه اڳواڻن اها ڳالهه قبول ڪئي (عوامي ليگ) تڏهن ان پروگرام کي عملي جامو پارائڻ لاءِ ١٩٥٤ع جي آخر ۾ ڪميونسٽ پارٽيءَ تي بندش وڌي وئي، ڇاڪاڻ تہ اها پڪ هئي تہ اها واحد ملڪ گير جماعت هئي جيڪا هن قسم جي هر منصوبي جي مخالفت ڪندي. اڃا بہ خطرو هو تہ متان ملڪ ۾ ڪا مخالفت اٿي ۽ هوڏانهن آمريڪا تيل پيدا ڪندڙ ملڪن واري ايراضي ۽ ويٽنام جي اوسي پاسي چوڪيدار ۽ ٻانهن ٻيلي ڳولي

رهيو ته جيئن معاهده بغداد (عراق واحد ملڪ هو جو ان منصوبي ۾ شرڪت لاءِ راضي ٿيو پر پوءِ ترقي پسند قوم پرست حڪومت اچڻ تي اهو به نڪري ويو ۽ معاهدي جو نالو سينٽو رکيو ويو) ۽ سيٽو ناهي سگهجي. سو ان وقت جي اسان جي حاڪمن پنهنجو پاڻ کي عوام جي غيض ۽ غضب کان بچائڻ لاءِ انهن فوجي معاهدن جو سهارو ورتو. انهن فوجي معاهدن ۾ به خاص فقرا آهن: هڪ اهو ته واسطيدار ملڪ تي ڪو سوشلسٽ ملڪ حملو ڪندو ته ”هڪ ٻئي“ جو بچاءُ ڪبو جنهن لاءِ سيني کي سورهن آنا خبر آهي ته سوشلسٽ ملڪ ڪنهن تي به حملو نه ڪندا آهن ۽ ان جو ٻيو فقرو اهو آهي ته واسطيدار ملڪن جا حاڪم ”هڪ ٻين“ کي اندروني بغاوتن (عوام) کان بچائيندا.

بهرحال اهو ڪم پورو ڪرڻ ڪانپوءِ ونيونٽ ناهيو ويو جيڪو سرهيات هوندي به ڪنهن تعارف جو محتاج ڪونهي. ان ڪانپوءِ ٿي جڳ مشهور ١٩٥٦ع وارو ونيونٽي آئين اسانکي ڏنو ويو. هونئن انِ وقت جا حڪمران نوڪرشاهي ۽ ان جا چاڙتا سياستدان فيصلو ڪري ويٺا هئا ته جيستائين بنگال پنهنجي اڪثريت تان دستبردار نه ٿيو آهي ۽ اولهه پاڪستان جي ڪنڊ ۾ ونيونٽ جو قاهو نه پيو آهي، آئين اصل نه ڏبو. ان ڪانپوءِ جو قصو ته اچا ڪالهوڻي ڪالهه جو قصو آهي سو ورجائڻ جي ڪا خاص ”ضرورت“ ڪانهي.

وچ اوڀر ۾ سامراج جا مفاد ۽ ترقي ڪندڙ ملڪن تي ان جا اثر

۱۹۷۳ع واري عرب اسرائيل جنگ جي اهميت رڳو انڪري ڪانهي جو عربن ان ۾ همت ۽ حوصلي کان ڪم وٺي ڪجهه علائقا آزاد ڪرائي ورتا پر انجي اصل اهميت ان ڪري ٿي جو ان ۾ عربن تيل کي هڪ هٿيار طور ڪتب آندو. عربن اعلان ڪيو ته جيڪو به اسرائيل کي ڪنهن به قسم جي مدد ڪندو ان کي اسان تيل نه ڏينداسون. ان اعلان نه رڳو آمريڪا ۽ اولهه يورپ جي اسرائيل جي حامي ملڪن جا ننڊ ڦٽا ڪري ڇڏيا پر ان سڄي دنيا جي سياست ۾ هڪ نئون رجحان پيدا ڪيو. ڪچو مال پيدا ڪندڙ ملڪن کي هونئن هميشه ترقي يافته ملڪ پيا دٻائيندا هئا. ڪڏهن تيار مال جون قيمتون وڌائي ته ڪڏهن ڪچي مال جون قيمتون ڪيرائي، ته ڪڏهن وري قرضن جا وياج وڌائي. سو هاڻ انهن ترقي پذير ملڪن به محسوس ڪيو ته اسين هڏي ڪري ڪچي مال تي ڪنٽرول ڪريون ته جيڪر سامراجي ملڪن کي سٺو جواب ڏيئي ٿا سگهون. سو ڏٺا ڏٺ ڪچو مال پيدا ڪندڙ ملڪن جون جماعتون ٺهڻ لڳيون مثلاً ڪچو لوهه پيدا ڪندڙ ملڪن جي انجمن، چانهه پيدا ڪندڙ ملڪن جي انجمن، ٽامو پيدا ڪندڙ ملڪن جي انجمن وغيره.

اها ڳالهه ڏسي آمريڪا ۽ سندس اتحادي ملڪن کي ٻه اکيون ٽيڙ لڳيون، پر ڪچو مال پيدا ڪندڙ ملڪ تمام وڏي اڪثريت ۾ آهن ۽ آمريڪا ۽ سندس سنگتي تمام ٿورا آهن، اهو ئي سبب آهي جو آمريڪا سرڪار کي پنهنجي ٽين دنيا جي سربراهن واري ڪانفرنس واري تجويز ڏاڍي خراب لڳي، سو آمريڪا سڄي دنيا جي خلاف جنگ جوٽڻ جو ست نه ساريندي عربن خلاف ڪارروائي ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ته جيئن جتان اهو رجحان ڦٽو آهي اتي ان کي شڪست ڏجي ته باقي دنيا پاڻهي سڌي ٿي ويندي، آمريڪا جي ان وقت جي صدر فورڊ ڪليو ڪلايو هي ڌمڪي ڏني ته اسان عربن جي تيل جي کوهن تي قبضو ڪرڻ لاءِ سنجيدگيءَ سان سوچي رهيا آهيون (تازو نئين انساني حقن جي علمبردار سرڪار جي وزير جيمز شليسنگر به چيو آهي ته آئينده عربن تيل کي مرضي مطابق وڪڻڻ يا نه وڪڻڻ وغيره جهڙو ڪو قدم کنيو ته اسين کوهن تي قبضو ڪنداسون) • پر ائين قبضو ڪرڻ ڪو آسان ڪم نه ڪونهي ڇاڪاڻ ته عربن کي عالمي امن ڪئمپ جو تحفظ حاصل آهي، عالمي امن ڪئمپ جو هڪ حصو ته آهن سوشلسٽ ملڪ، انهن کي ته آمريڪا ڪجهه نٿي ڪري سگهيو سو عالمي امن ڪئمپ جي ٻئي حصي يعني غير جانبدار ملڪن تي حاوي ٿيڻ ۽ عربن جي (Rear) اوسي پاسي فوجي نقطه نگاه کان اهم علائقن هندي وڏي سمنڊ ۽ ايراني نار تي قبضو ڪرڻ جون ڪوششون شروع ڪيائين • هندي وڏي سمنڊ جي هڪ ننڍڙي ٻيٽ ڊيگو گارشيا جي آبادي اتان بي دخل ڪري (واه انساني بنيادي حق!) اتي هڪ وڏو فوجي اڏو قائم ڪيو ويو • ايراني نار جي اوسي پاسي اڏن جي تعمير لاءِ تيزيءَ سان ڪم شروع ٿيو، هندي وڏي سمنڊ ۾ ستون ساموندي آرماڙ چڪر هڻڻ لڳو ۽ ان سان گڏوگڏ هن علائقي تي قبضي ۽ غير جانبدار ملڪن

جي مَکِ پارت ۾ انساني پيشاب کي آبحيات سمجهندڙ آمريڪا نواز حڪومت آڻڻ لاءِ ڪوشش شروع ٿي ويئي. پهريون پيرو اها ڪوشش ڪامياب نه ٿي ته وري اهو منصوبو رٿيو ويو ته پهرين پارت جي پاڙيسري ملڪن ۾ وڌيڪ آمريڪا نواز حڪومتون آڻجن پوءِ وري نهي جڙي مائي اندرا سان منهن ڏجي سو ان ڪان پوءِ آمريڪي عالمي منصوبه بندي ان ڏس ۾ ڪم ڪرڻ لڳي. اهو ئي سبب آهي جو اسان واري علائقي ۾ آيل تورڙي ايندڙ ڦيرين گهيرين کي عرب سڳورا تمام گهڻي تشويش جي نگاهن سان ڏسي رهيا آهن.

مائيٽو اوڏو

ڀلا زردار جا زنجير ۽ زندان ڪيسين ڙي
اڏين ٿي پيا ائين ڪسندا الا انسان ڪيسين ڙي؟

خوشيون ۽ خواهشون ماري ڇڏي گهڻ گهوٽ نڪري پيا
انهن ازلي عشاقن سان ڳڻ ارمان ڪيسين ڙي؟

اگهاڙا جسم، ڏٻرا ڏيل، ڇهرا زرد مارن جا
سڪائي ڪو ته سانگين جا ويڙها ويران ڪيسين ڙي؟

هڏن هيٺن ستان نفرت سندو هت زهر هاريو ويو
هنئين جا هار هر ويلي هتي حيران ڪيسين ڙي؟

اڃان هن ملڪ ۾ پورهيو ڪندڙ پيهنار سڏجي پيو
روڻ راڙي تي گهوڙاڙي ڪجي گذران ڪيسين ڙي؟

"مانيٽا" ڏرين ڏيهاڙي ڏتا ۽ ڏنپ ڏوتين ڪي
انهن ظالم ذليلن جا شاهاڻا شان ڪيسين ڙي؟

عبدالسلام خواجہ	تاريخي مضمون

سنڌ ۾ طبقاتي جدوجهد

ڪلهوڙن جي دور ۾

سنڌ سونهاري، مهراڻ جي پاڪ ۽ شفاف پاڻي ۽ ڌرتيءَ تي پيدا ڪيل اَنَّ تي هارين - نارين، ڪمين، ڪاسبين، وڏيرن، سيٺين، اميرن، فقيرن، آفيسرن ۽ مائٽن کي پالي ۽ تاتي رهي آهي. ٿلهي ليکي اُنهن سڀني گروهن کي ٻن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. هڪ استحصالي طبقو ٻيو استحصال ٿيندڙ طبقو. استحالي طبقي سان تعلق رکندڙ، پنهنجي رت، ست، جسماني ولوڙ ۽ پسيني جي پورهئي سان جيڪي ڪجهه پوکين يا تيار ڪن ٿا استحصال ڪندڙ طبقو انهيءَ پيداوار تي پنهنجي هڪ هٽي قائم رکيو اچي. مولانا غلام محمد گرامي صاحب اُنهي زيادتين کي محسوس ڪندي پنهنجو اظهار قلم جي نوڪ جي ذريعي هن ريت ڪيو: ”انگ اگهاڙو ۽ پيٽ بکيو هاري، ڪڏهين جهولن ۽ طوفانن ۾ ته ڪڏهين سردين ۽ پارن ۾، ڪڏهين روح فرسا گرمين ۽ اُس ۾ لنديون لتاڙي، اناج ۽ پيداوار جا انبار لڳائي ٿو ڇڏي، تنهن کي پيٽ بکئيءَ ۽ انگ اگهاڙي لاءِ نه ورهءُ ٿي پوري ملي ۽ نڪو انگ جي اگهڙي ٿي نصيب ٿئي جنهن سان پاڻ ۽ پنهنجن ٻچن جا انگ ڍڪي سگهي! اهو هاري قدرت طرفان مايل ارتقا ۽ نشونما جي سڀني ذريعن ۽ وسيلن

کان محروم رهندو آيو آهي. تعليم ۽ تربيت، صحت ۽ خوشحالي
چڻ ته سندس مقدر ۾ لکيل ئي نه آهن. سندس ٻچن جي فوت
ٿيڻ تي ڪفن جا چار گز به ڪٿان تي اڌارا ورتا وڃن ٿا. رئيس
اهو ڪونهي جنهن سان عيد برات جو سڀورو ڏينهن خوشيءَ
۾ گذاري سگهي. ورکي سڪي ماني، جهڙ ۽ بصر سان کائي،
ساري منڊ هڪ آسروند وانگر گذاري ٿو ڇڏي. جڏهين فصل
لهي، سون کان سرها سنگ وائري آن جا انبار لڳايا وڃن ٿا
مثال زميندار جو عام مختيار اچي، اڪيون ڀوٽي اڌ آن جو
زميندار جي حصي ۾ ڪٽي، ان کانپوءِ پيرن ۽ فقيرن، ڪمين
۽ ڪاسبين، بيگر ٻڻ جا ٽويا نڪرن، قرض جي وصوليءَ جون
بنديون ڪُلن، غلط سلط حساب جي اندراج جي آڌار تي ”ڏڪي
جو تيل، ڏڪو تيل تي، سي ٿيا ڇهه آنا“ واري حساب ڪتاب
سان جوڙ جملا ٿين. نتيجو آهو نڪري جو هاري، پوتي ڇنڊي
نير وهائيندو اچي گهر نڪري.“ (۱)

ڪيڏو نه خوش نصيب هو قدرتي زماني جو انسان. هو
آزاد هو، صحت مند هو ۽ بيڊپو هو. گهٽ گهرجن وارو سادو
انسان پنهنجيون رواجي گهرجون پاڻ پوريون ڪري ٿي سگهيو.
ڪوبه سندس محنت تي هڪ هٽي قائم ڪرڻ وارو نه هو تنهن
ڪري جهيڙي جهٽي جو سوال ئي پيدا نٿي ٿيو. صاف سٿرو
۾ طبقن کان پاڪ معاشرو جنهن ۾ نيڪي هئي هرڪو پنهنجي
ليکي مست هو. تاريخ ۾ انهيءَ زماني جي انسان کي شريف
جنگهلي جي نالي سان ياد ڪيو ويو آهي. شريف جنگهلي جنهن
کي ڪٿنب ۽ ملڪيت جي وجود جي ڪل ئي ڪا نه هئي،

---

(۱) زرعي سڌارن جي سري هيٺ لکيل گذارش جو ڪجهه
حصو مهراڻ ۲ ۱۹۷ع ۾ وري ڇپيل مولانا غلام محمد گرامي
نمبر ۱۹۷٦ع تان ورتل.

تنهن پنهنجي ليکي نهايت خوش و خورم زندگي پئي گذاري.

آباديءَ جي وڌڻ سان ڪٽنب به ٺهيا ته گهر گهاٽ جا مسئلا به پيدا ٿيا ته ملڪيت ناهڻ جو سوال به سامهون اچي بيٺو ۽ انهيءَ سادي جهنگلي جـو سڪون برباد ٿي ويو. جيئن جيئن وقت گذرندو ويو ۽ زمانو ترقي ڪندو رهيو ۽ صنعت ۽ حرفت جو دور چالو ٿيو تـه طبقا وجود ۾ اچي ويا. طبقا وجود ۾ اچڻ جي ڪري انساني سڪون برباد ٿي ويو. پورهيت ۽ سرمائيدار طبقن ۾ ماڻهو ورهائجي ويا. سرمائيدار پورهيت جي پيداوار تي ڏاڍ ۽ زور سان قابض ٿيڻ لڳا. "پورهيت جي پيداوار جي وڏي حصي کي نفعي جو نقاب چاڙهي انهيءَ تي پنهنجو حق جتائڻ لڳا آهـن. تنهنڪري مزدور ۽ سرمائيدار دست و گريبان آهـن انهن جي درميان مسلسل باه جا شعلا ڀڙڪندا رهيا آهن."

سماجهيءَ سنڌ جو محنت ڪش پنهنجي محنت سان اَن جا ڍير لڳايو ڇڏي پر غريب محنت ڪش جي ڪُک به سائي نٿي ٿئي ۽ ٻي طرف زميندارن ۽ سيٺين جا پيٽ ڀرجيو وڃن. انهيءَ نا انصافي کي محسوس ڪندي هـر دور ۾ مرد مجاهد پيدا ٿيا آهن جن هارين ۽ مزدورن جي معاشي مفلسي کي ختم ڪرڻ لاءِ پاڻ پتوڙيو آهي. **شاهه عنايت الله شهيد** به انهن مرد مجاهدن مان هڪ هو. دنيا جي تاريخ تي نظر ڊوڙائبي ته اهو محسوس ٿيندو ته جڏهن به ڪنهن مرد مجاهد پنهنجي انقلابي سوچ وسيلي ڏتڙيل طبقي جي حقن لاءِ جدوجهد ڪئي آهي ته استحصال ڪندڙ طبقي هن جي خلاف سازشون سٽيون آهن. ڪلهوڙن جي دور ۾ پڻ سنڌ ۾ هڪ اهڙو نسورو ناحق ٿيو.

شاه عنايت شاه جنهن دور ۾ شهادت جو جام نوش فرمايو اهو دور سنڌ ۾ مغل سلطنت جي زوال جو دور هو. عالمگير تخت حاصل ڪرڻ لاءِ پنهنجي پيءُ کي قيد ڪري ڇڏيو،

برادر ڪشيءَ جو دستور جيڪو هُن پاڻ قائم ڪيو هو، سندس لاڏائي کانپوءِ، هنجي اولاد پڻ جاري رکيو. تخت ۽ تاج حاصل ڪرڻ لاءِ هندوستان اندر آهاً ڪشت ۽ خون جي بازار گرم ڪئي ويئي، برادرڪشيءَ جو اهو دور- دورو هليو جو مغلن جي مستحڪم ۽ عظيم سلطنت پرزا پرزا ٿي وئي. ١١١٨ هه کان ١١٢٤هه تائين چار شهزادا تخت نشين ٿيا. شاه عالم بهادر شاه اول پن سالن جي ڪشت و خون ڪرڻ بعد جڏهن لاهور ۾ مئو ته، خانه جنگي جي باه ۾ سندس لاش برابر هڪ مهينو بي ڪفن پيو رهيو. انهيءَ کانپوءِ مغزالدين جهاندار شاه سندس جانشين ٿيو. (١) بيڪار عياش انهيءَ حد تائين جو سلطنت جو سڄو ڪاروبار لال ڪنوار نالي سندن هڪ رنگيلي سينڌي هلائيندي هئي. رنگيلن، دهلارين ۽ ميراثين کي وزارتون، صوبيداريون ۽ فوجي عملداريون مليون. سال کن کانپوءِ فرخ سيرين انتهائي سفاڪيءَ ۽ بيرحميءَ سان مغزالدين کي مارائي پاڻ تخت تي ويٺو. فرخ سيرين ١١٢٤هه کان ١١٣١هه تائين رهيو. آهي اٺ سال ئي حڪومت جي حالت اڳي کان به ابتر رهي، قتل، خون غارتگيري، سازشون، منصوبه، بي عملي، قحط ۽ سچائي مقصد ته آهڙي ڪا به برائي ڪانه هئي جيڪا سندس دور ۾ نه ٿي. حڪومت جو خزانو خالي ۽ بادشاه بي حال ۽ بزدل ٿي ويو. مرڪز جي انهيءَ بد حاليءَ ۽ بي وقاريءَ جو اثر ٻين صوبن وانگر سنڌ تي به ٿيو. صرف فرخ سيرين جي زماني ۾ چار صوبيدار آيا. هڪ صوبيدار مير اعظم خان ٻي صوبيدار مير لطف علي خان سان وڙهندي ٿتي ۾ قتل ٿي ويو.

شاه عنايت الله جي دل ۾ ننڍي وهي کان ئي حق جي

---

(١) "نئين زندگي" شاه عنايت شهيد نمبر جي پهر حسام الدين راشدي جي مضمون تان ورتل.

طلب ۽ تنوار هئي. هو ڏاڍ ۽ جبر جي خلاف حق جي علامت هو. ظاهري علم شاه غلام محمد کان حاصل ڪيائين. ظاهري توڙي روحاني علمن ۾ ڪمال حاصل ڪرڻ ڪانپوءِ ٺٽي پهتو. آتان لڏي اچي ميرانپور ۾ سڪونت پذير ٿيو. ميرانپور ميرپور بٺوري ۾ غازيان جي ڪناري "جهوڪ" جي نالي سان مشهور آهي. جهوڪ جي ڌرتيءَ جا ڀاڳ سمجهڻ يا سنڌ جي هارين جا نصيب جاڳي اٿيا هئا يا اپوجهه مسڪين عقيدتمندن جو سڏ اگهايو هو. هتي پهچندي ئي هن وٽ عقيدتمند وڏي تعداد ۾ گڏ ٿي ويا. بلڙي جا سيد شاه عنايت شاه جي مقبوليت کي ڏسي سخت ناراض ٿي پيا.

شاه عنايت خانقاه جي اردگرد جي زمين هڪ ڪميون سسٽم جيان آباد ڪرائڻ شروع ڪئي. هن ٺئين نظام هيٺ صوفي صاحب آبادي جو وڏو حصو انهن محنت ڪشن کي ڏيندو هو، جيڪي وتس هاري هئا ۽ هر هڪ جي حصي مان معمولي حصو پاڻ وٽ رکندو هو. جيڪو اناج پڻ خانقاه جي لنگر تي استعمال ٿيندو هو. سچ پچ ته جيڪو حصو پاڻ وٽ رکندو هو، اهو پڻ عملي طرح انهن محنت ڪش ماڻهن جي ئي ڪتب ايندو هو. شاه عنايت جي انهيءَ هلت ٺئين جوت جلائي جنهن آس پاس جي هارين ۾ هڪ انقلابي لهر پيدا ڪري ڇڏي ۽ تر جا زميندار شاه عنايت جا دشمن بنجي پيا.

تر جي هارين ۾ پيدا ٿيل ٺئين جاڳرتا ۽ شاه عنايت جي عقيدتمندن جي واڌ سبب مقامي زميندار ۽ بلڙي جا سادات هن حق پرست صوفي جا مخالف بنيا ۽ هو شاه عنايت کي نقصان رسائڻ لاءِ يڪمشت ٿي ويا. تاريخ گواه آهي ته جڏهين به مظلوم طبقي ۾ سجاڳي جي لهر پيدا ٿيندي آهي ته استحصال ڪندڙ پاڻ ۾ اتحاد قائم ڪندا آهن، جتن ڪندا آهن ته جيئن ايندڙ وهڪري کي روڪي سگهجي ۽ انهيءَ روشنيءَ ڏيئي واري

لاٽ کي اُجهائڻ جي ڪوشش ڪندا آهن.

مير لطف علي خان اُن زماني ۾ ٺٽي جو نواب هو اُن کي جڏهن شڪايت ڪئي ويئي، ته هن سيدن ۽ زميندارن جي طرف داريءَ ۾ بنا ڪنهن جاچ جوچ جي، ڪين لڪت ۾ اجازت ڏني ته صوفي عنايت شاه، انجي عقيدتمندن ۽ هارين سان جيئن اوهانکي وڻي، اوهين پاڻ وٽي منهن ڏيو. ارڙهين صديءَ ۾ به ڏاڍي جي لٺ کي ٻه مٿا وارو دور ختم نه ٿيو هو. نواب جي طرفان اهڙي لکيل اجازت ملندي ئي، بلڙائي سيدن ۽ زميندارن صوفي صاحب جي خانقاه تي حملو ڪري ڏنو، حملي ۾ صوفي صاحب جا ڪيترائي، مظلوم درويش ۽ هاري مارجي ويا. درويشن ۽ هارين جا وارث جڏهن داد خواهيءَ لاءِ فرخ سيرين وٽ دانهين ٿي ويا ته فرخ سيرين بيگناهن جي خون جي بدلي قاتلن جون زمينون ڏنڊ طور سندن وارثن کي ڏياريون.

مخالفن جي پهرئين حملي ۾ جيتوڻيڪ صوفي عنايت جي درويشن کي جاني نقصان سهڻو پيو. مگر انجا اثرات تر جي هارين جي لاءِ تمام سٺا ثابت ٿيا. ڪيترائي غريب ۽ پورهيت جيڪي حڪومت جي عملدارن جي سختين ۽ زميندارن جي روش کان تنگ اچي چڪا هئا وڏي تعداد ۾ لڏي اچي خانقاه جي حدن ۾ آباد ٿيا. شاه عنايت جي درگاه عام هارين، غريبن ۽ مظلومن لاءِ هڪ پناه گاه جو ڪم ڏنو.

پورهيت جي فلاح ۽ بهبود، انهن ۾ نئين سجاڳي ۽ جاڳرتا نئين معاشي نظام جي دعوت ڏئي رهي هئي. جاگيردار ۽ زميندار اهو ڪٿي ٿي برداشت ڪري سگهيا ته سندن هٿ هيٺ ٿيل غريب، هاري سکيو ستابو ٿئي. ٺٽي ۾ نئون نواب چارج وٺي چڪو هو. جاگيردارن ۽ سيدن نئين آيل نواب اعظم خان جا ڪن ڀرڻ شروع ڪيا ۽ نواب کي صوفي صاحب جي خلاف بدظن ڪري ڇڏيو. انهيءَ ۾ ڪوشش ناهي ته استحصال ڪندڙ

وقت جي عملدارن کي پنهنجي طاقتور هٿيار طور استعمال ڪندو آهي. هاڻي اعظم خان درگاه جي زمينن جي ڏيل جي ادائيگي جي گهر ڪرڻ لڳو جيڪا حقيقت ۾ شهنشاهه معاف ڪري ڇڏي هئي.

اعظم خان مرڪز ۾ لکي موڪليو ته صوفي عنايت شاهه ۽ سندس فقير حڪومت جا دعويدار بڻجي رهيا آهن. مرڪز مان حڪم پهتو ته سندن فتني جو خاتمو ڪيو وڃي. آخرڪار ميان يار محمد خان عباسي ۽ ٻين رئيسن جي مدد ۽ پنهنجي لشڪر سميت اعظم خان جهوڪ شريف تي ڪاهه ڪئي. جنگ لڳي، شاهه عنايت ۽ سندس ساٿين فيصلو ڪيو ته ڪنڌ ڪپائبو پر جهڪائبو نه. فقيرن ۽ هارين دليري سان مقابلو ڪيو. نواب کي ڪاميابي جي ڪابه صورت نظر نه آئي نيٺ هُن صلح جو ڍونگ رچايو. ٩- صفر ١١٣٠ هه (١- جنوري ١٧١٨) تي صوفي صاحب کي صلح جي پيشڪش ڪئي ويئي.

حملي آور لشڪر جي سپهه سالارن قرآن وچ ۾ رکي صلح ڪرايو (انهن سپهه سالارن ۾ ميان يار محمد جو پٽ محمد خان ۽ مير شهداد بلوچ پڻ شامل هئا) درويشن جي مال ۽ جان جي سام ڏني ويئي. صوفي صاحب جڏهين ڳالهين لاءِ نواب اعظم خان وٽ پهتو ته خبر پيئي ته صلح سراسر فريب هو. شاهه عنايت هڪ باڪمال انسان هو، سو موت کان اصل نه گهٻرايو اڳتي وڌيو ۽ جام شهادت نوش ڪيائين. وقتي قربانين هميشه ڪردارن کي سدا حيات بنائي ڇڏيو آهي.

تاريخ شاهد آهي ته شاهه عنايت شهيد هڪ غير طبقاتي معاشري جي تڪميل لاءِ عملي جدوجهد ڪئي. سنڌ جي هارين ۾ نئين جوت جلائي، جاڳرتا ۽ سجاڳي پيدا ڪئي هڪ نئين معاشي نظام جي لاءِ جدوجهد ڪئي.

ڪتاب - جن جي مدد ورتي وئي

١. سه ماهي مهراڻ مولانا غلام محمد گرامي نمبر
٢. ٿيئن زندگي شاه عنايت شهيد نمبر ١٩٥٧ع
٣. سياست جا اصول - عبدالقيوم صائب
٤. تاريخ سنڌ ڪلهوڙا دور - مترجم يار محمد ابن حيات ۽ شمشير الحيدري
٥. تحفته الڪرام - مير علي شير قانع
٦. ڪميونسٽ مينيفسٽو - اينجلس ۽ ڪارل مارڪس
٧. مسلمانن ڪي سياسي افڪار - رشيد احمد

منصور ميراڻي

پورهيت جي پٽ جو نظم

منهنجو آهي هاري پيءُ
گرمي توڙي سيءُ
ڪاهي هر
ڪڪائون گهر
ليڙا ليڙا ويس
١١٠ جو ڪيس
آبؤ سدا جيل ۾
اسان پوهان وهل ۾.

اندرا گانڌي ڇو هارايو؟

برصغير "تبديلين" جي زد ۾

سال ۱۹۷۷ع، ننڍي کنڊ جي تاريخ ۾ ۱۹۴۷ع کان پوءِ شايد سڀ کان وڌيڪ مکيہ سال ڳڻيو ويندو. ننڍي کنڊ هند - پاڪ ۾ جيڪي سياسي تبديليون آيون آهن، تن جا دورس اثر ايراني نار ۽ وچ اوڀر جي سياست تي پوندا ڇو تہ انهن تبديلين جو سڌو سنئون لاڳاپو وچ اوڀر جي هاڻوڪين حالتن سان آهي. آمريڪا لاءِ ان ٽڪري ۾ تبديليون، انهن علائقن جي عوام ۾ سياسي ۽ اقتصادي آزاديءَ لاءِ وڌندڙ سرت کي، اڃا اڳتي وڌڻ کان روڪڻ وارين عالمي ڪوشش جو حصو آهن. وچ اوڀر ۾ اولهہ وارن ملڪن جا معاشي مفاد ۽ وچ اوڀر جي وڌندڙ فوجي اهميت، هندوستان پاڪستان ۾ سياسي تبديلين کي سامراجين لاءِ ضروري بنائي ڇڏيو هو.

۱۹۷۳ع جي عرب - اسرائيل جنگ جيتوڻيڪ محدود مقصدن کي نظر ۾ رکي، لڙي وئي پر ميزائيل کان وڌيڪ تيل کي جنگي هٿيار جي حيثيت سان استعمال سامراج لاءِ خطري جو گھنڊ وڄائي ڇڏيو. حقيقت ۾ اولهہ وارا ملڪ پنهنجي طاقت لاءِ غريب ملڪن کان حاصل ڪيل ڪچي مال تي دارو مدار رکندا آهن پر اهو ئي ڪچو مال خود مغربي ملڪن خلاف ڪتب

آندو، وچي ته اها انهن لاءِ نهايت ڳڻتي واري ڳالهه آهي.

ان جنگ ۾ تيل تي پابندين ڪانپوءِ مغربي ملڪن اهو سوچڻ شروع ڪيو ته آئينديءَ ڪنهن جنگ جي حالت ۾ عربن کي تيل کي ان ريت استعمال ڪرڻ کان ڪيئن روڪجي؟ ٻيو مسئلو تيل جي قيمتن وڌائڻ ڪانپوءِ پيدا ٿيو، يعني دولت جو وهڪرو وڏي تيزيءَ سان عربن ڏانهن ٿي ويو ۽ مغربي ملڪن جي دولت ۾ نه رڳو عربن جو حصو وڌي ويو پر خود اهو عربن وٽ هڪ موثر اقتصادي هٿيار بڻجي ويو ۽ مغربي ملڪن کي وڏيڪ خطرو وڪوڙي ويو. ذڪر ڪيل ٻنهي ڳالهين خاص طرح ۽ وچ-اوڀر جي ڪري ۽ هوائي رستن تي ڪنٽرول لاءِ آمريڪا ۽ سندن ڏوڙين لاءِ ضروري ٿي پيو ته اهي، معاشي ۽ فوجي مفادن جي بچاءَ لاءِ عربن کي اهڙي وات تي هلڻ کان روڪڻ جيڪا مغربي معاشي سرشتي جي تباهيءَ جي صورت ۾ ظاهر ٿئي.

پڻ تيل خطرن کي روڪڻ لاءِ آمريڪا اسرائيل ۽ علائقي جي ٻين رجعت پرستن کي وڏي پيماني تي هٿيارن جي فراهمي شروع ڪئي ۽ ٻئي طرف وچ-اوڀر جي تاريخي دفاعي لائين يعني هندوستان ۽ پاڪستان ۾ اهڙين سياسي حڪومتن کي نقشي سان هٿائڻ جون ڪوششون شروع ڪيون جيڪي آئينديءَ جي حڪمت عملي ۾ عربن جي سچي پچي همراهي ڪرائي آمريڪي مفادن کي چيهو رسائي ٿي سگهيون.

بين الاقوامي حالتن کانسواءِ اندروني طرح پڻ ۱۹۷۱ع واري جنگ کانپوءِ انهن ملڪن ۾ سياسي استحڪام پيدا ٿيڻ شروع ٿيو. خاص طرح اوڀر پاڪستان (بنگلا ديش) کي ڇڏي اولهه ۾ هڪ شهري حڪومت قائم ٿيڻ بعد اها ڳالهه چٽي ٿيندي پئي وئي ته انهن ملڪن جي حڪومتن کي جنگ باز پاليسين بدران اهڙي وات وٺڻي پوندي جيڪا عوام جي معاشي

مسئلن جو حل ڳولي سگهي. ان جنگ کانپوءِ هندوستان کي فوجي طور استحڪام حاصل ٿيو ته ٻي طرف اها ڳالهه واضح ٿي وئي ته هاڻي ڪانگريس کي هندوستان ۾ پيدا ٿيل اندروني بيچيني کي ختم ڪرڻ لاءِ هندوستان جي معاشي ۽ سماجي مسئلن تي ڌيان ڏيڻو پوندو. مسز گانڌي، سن ١٩٧١ع جي جنگ کان جلد پوءِ ٿيندڙ چونڊن ۾ "غريبيءَ هٽايو" جي نعري تي زبردست ڪاميابي حاصل ڪئي، ۽ ان کان جلد ئي پوءِ هن ٢٥ نڪاتي پروگرام ڏنو جيڪو هندوستان جي معاشي ۽ سماجي زندگي ۾ ترقيءَ ڏانهن وڌڻ جو هڪ وسيلو هو. هندوستان جي مراعات- يافته طبقن ۾ ان پروگرام بيچيني جي لهر دوڙائي ڇڏي، جڏهن ته عوام دوست جماعتن پروگرام جي پٺڀرائي ڪئي. پارٽ جو هڪ- هٽي سرمائيدار جنهن ١٩٦٧ع ۾ اندرا گانڌيءَ کان شڪست کاڌي هئي، اهو محسوس ڪرڻ لڳو ته ايندڙ سالن ۾ استحصالي نظام کي اچا به ڌڪ لڳندو ۽ هندوستان تيزيءَ سان سوشلسٽ معيشت ڏانهن وڌندو. هندوستان ۾ مرندڙ جاگيردار به ايندڙ صورتحال کان خوش نه هو. مذهبي طرز جي جماعتن اهو چاٽي ورتو هو ته جيئن جيئن هندوستان معاشي لحاظ کان مستحڪم ٿيندو ويندو، هندستان ۾ نفرت جي سياست جي جاءِ نه رهندي ۽ انهي لاءِ عوام کي بيوقوف بنائڻ سولو نه رهندو. آمريڪي حلقن ۾ اهو خيال پيدا ٿيو ته جيڪڏهن هندوستان معاشي طور تي وڌيڪ آسودو ٿي ويو ۽ سوشلسٽ معيشت ڏانهن وڌيو ته دنيا جو ٻيو وڏو ملڪ بہ مخالف ڪيمپ ۾ وڃي بيهندو، جيڪا سرمائيدارانه سرشتي جي وڏي هار ثابت ٿيندي. مطلب ته سمورين گهرو ۽ ٻاهرين استحصالين گڏجي ٢٥ نڪاتي پروگرام کي سبوتاڙ ڪرڻ جي ڪوشش شروع ڪري ڏني.

١٩٧٣-٧٤ع ۾ سرمائيدارانه سرشتي جي گهوٽالي، دنيا دنيا جي سيني غير ڪميونسٽ ملڪن ۾- ناٽي جو ڦهلاءُ پيدا

ڪري وڌو. تيل جي وڌيل قيمتن هن گهوٽالي کي وڌيڪ گهرو بڻائي ڇڏيو ۽ دنيا جي سڀني غريب ملڪن وانگر هندوستان کي به ادائگي جي توازن جي مسئلي کي منهن ڏيڻو پيو. انهي عرصي ۾ ٽيڪسٽائيل جي صنعت کي بين الاقوامي مارڪيٽ ۾ پيداوار جي پيٽ ۾ کپت جي ڪمي سبباڻ گهوٽالي جو مقابلو ڪرڻو پيو. چاڪاڻ ته هندوستان جي پرڏيهي ناڻي جي آمدني ۾ ٽيڪسٽائيل جو تمام وڏو حصو آهي جنهن جي نتيجي ۾ نه رڳو ٽيڪسٽائيل جي صنعت متاثر ٿي پر هندوستان جي ادائگي واري توازن تي به خراب اثر پيو.

تيل جي وڌيل قيمتن کي برابر ڪرڻ لاءِ مغربي ملڪن مشينن ۽ ٻين شين جون قيمتون وڌائي ڇڏيون ۽ پوءِ خود مغربي ملڪ ادائگي جي توازن واري مسئلي ۾ وڪوڙجي ويا. ان لاءِ انهن غريب ملڪن کي امداد گهٽ گهٽائي ڇڏي. ذڪر ڪيل ڪارڻن سبباڻ ٻين سڀني غريب ملڪن جيان هندوستان ۾ ناڻي جو ڦهلاءُ وڌيو. هن دٻاءَ کي سرمائيدارن عام ماڻهوءَ ڏانهن منتقل ڪيو ۽ عام واهپي جي شين جون قيمتون وڌڻ لڳيون. سرمائيندارن انهيءَ صورتحال جو فائدو وٺڻ جي ڪوشش ڪئي عام واهپي جي شين جي ۽ واپارين شيون مارڪيٽ مان گم ڪري ڇڏيون ۽ بليڪ مارڪيٽنگ ڪري وڌيڪ قيمتون وصول ڪيون. هڪ طرف کاڌي پيتي جي شين جي کوٽ ۽ ٻئي طرف مهانگائي وڌڻ ڪري بهار ۾ ڏڪار جي حالت پيدا ٿي وئي. مسز گانڌيءَ جي سرڪار صورتحال کي وڌيڪ خراب ٿيڻ کان روڪڻ لاءِ کاڌي پيتي جي شين جي خريد ۽ وڪري جو انتظام سنڀالي ورتو. رجعت پرستن به صورتحال جو فائدو وٺڻ جي ڪوشش ڪئي. بهار ۾ شديد مظاهرا ۽ ڀڃ ڊاهه جا واقعا ٿيا. ان ڪانپوءِ مظاهرا سڄي ملڪ ۾ ڪرايا ويا ۽ نيٺ دهلي جي هڪ عام جلسي ۾ جي پرڪاش نارائڻ ۽ ان جي ساٿين

سيني سرڪاري عملدارن کي حڪومت جا فيصلا نہ مڃڻ جي اپيل ڪئي ۽ گڏوگڏ هندوستاني فوج کي اقتدار سنڀالڻ جي ڪوٺ ڏني.

مسز اندرا فوري طور هنگامي حالتن جو اعلان ڪيو ۽ مظاهرن، جلسن ۽ جلوسن تي بندش وجهي ڇڏي. هيءَ نڪتو غور جي قابل آهي تہ نندڍي ڪنڊ جي سيني ملڪن ۾ رجعت پسندن ڪنهن نہ ڪنهن نموني سان فوج کي اقتدار سنڀالڻ جي دعوت ڏني. آخر انهن ملڪن ۾ فوج رجعت پسندن جو آخري سهارو ڇو آهي؟ مختلف طبقاتي پهلو نظر ۾ رکندي هيءَ ڳالهہ وڌيڪ وضاحت سان چئي سگهجي ٿي تہ جتي جتي آمريڪي هٿيار فوج ۾ پهتا آهن، اتي فوجي عملدارن ۾ هڪ طبقو اهڙو ضرور اڀريو آهي جيڪو عوام دشمن لاڙا رکندو آهي ۽ رجعت پسندن جو آلہ ڪار بڻبو آهي. هندوستان ۾ جڏهن کان فوج ۾ آمريڪي هٿيار اچڻ شروع ٿيا فوج ۾ آمريڪا-نواز حلقو پيدا ٿيو. آمريڪا-نوازن جو فوج ۾ عمل دخل ١٩٦٢ع جي چين-ڀارت لڙائي کانپوءِ وڌيڪ وڌيو آهي.

هندوستاني فوج ۾ جنرل چوڌري (لاهور جيم خانہ فيم) ان ئي ٽولي جو نمائندو هو. هندستان ۾ ڪانگريس جي سرڪار ان ٽولي جي دٻاءَ سببان آمريڪا کان وڌيڪ هٿيار خريد ڪرڻ جي ڪوشش ڪندي رهي آهي.

اها بہ هڪ ويچار جهڙي ڳالهہ آهي تہ هاڻي جنتا پارٽيءَ جي دور ۾ فوج اندر آمرڪا نواز حلقو وڏي تيزيءَ سان اقتدار حاصل ڪندو پيو وڃي ۽ رٿابنديءَ جي اهم شعبن ۾ ان جو قبضو وڌندو وڃي.

هنگامي حالتن جي اعلان کانپوءِ هڪ طرف اندرا وڏن سرمائيدارن سان مصلحت جو رستو تلاش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. ٻئي طرف مهانگائي ۽ ادائگي جي توازن جي مسئلي کي

ٻيڻ جي ڪوشش ڪئي، پيداوار وڌائڻ تي ٻه زور ڏنو ويو، جنهن جو نتيجو اهو نڪتو ته عوام ۾ اندرا سرڪار جي مخالفت گهٽي. پيداوار وڌڻ ۽ ان جي سپلاءِ بهتر ٿيڻ ڪري قيمتن ۾ استحڪام پيدا ٿيو ۽ ناڻي جي ڦهلاءَ جي شرح گهٽجي ٻڙي تي پهچي وئي. جڏهن آمريڪا ڏٺو ته حالتون ڦري رهيون آهن ته هن هندوستاني نوڪرشاهي ۾ پنهنجي ڇاڙتن کي استعمال ڪرڻ شروع ڪيو. آبادي رٿابندي جو ڪاتو تقريبا سڄي دنيا ۾ آمريڪي امداد سان هلي ٿو ۽ انهن ڪاتن ۾ آمريڪي عمل دخل نمايان هوندو آهي.

هندوستان ۾ جتي اهو ڪاتو گهٽي وقت کان ڪم ڪري رهيو هو، اوچتو حرڪت ۾ اچي ويو. پهريائين عالمي بئنڪ جي وسيلي مسز گانڌيءَ تي زور ڏنو ويو ته اها آبادي رٿابندي تي تيزيءَ سان عمل درآمد ڪرائي ته جيئن پيداوار تي آباديءَ جو دٻاءُ روڪي سگهجي ۽ عالمي بئنڪ جي امداد جو صحيح استعمال ٿئي. هن دٻاءَ جي نتيجي ۾ سنجي گانڌيءَ خانداني منصوبه بندي تي زور ڏيڻ شروع ڪيو ۽ نوڪرشاهي نس بنديءَ تي زوري عمل ڪرائڻ جي چال ڪيڏي.

مسز گانڌيءَ جي سرڪار عوام کي رضاڪارانه اپيل ڪرڻ بدران ڏاڍ مڙسي جو طريقو هلايو. ٻهراڙين ۾، جتي ماڻهو مسز گانڌيءَ جا حامي هئا، ڏاڍائيءَ سان نس بنديءَ تي عمل ڪرايو ويو ۽ ان ڪري عوام ۾ حڪومت خلاف نهايت مخالفانه جذبا پيدا ٿيا. افواه سازي، رجعت پسندن جو هڪ من پسند حربو آهي، جنهن کي نهايت چالاڪيءَ سان ڪم آندو ويو ۽ ڪڏهن ته افواهن تي ڊپ کان ماڻهو ڳوٺن جا ڳوٺ خالي ڪري وڃي ڀڄندا هئا ته خانداني منصوبه بندي جا عملدار دوريءَ تي آهن، شهرن ۾ انتهائي اگهاڙي طريقي سان غريبن جي جهوپڙين کي صفائي جي نالي سان مسمار ڪيو ويو.

وڏن سرمائيدارن سان مفاهمت جي پاليسيءَ تي عمل
ڪندي ڪاڏ خوراڪ جي شين جي خريد ۽ فروخت ٻهر واپارين
جي هٿن ۾ ڏني وئي ۽ ترقي پسند قوتن خلاف ڪاروائي جو
آغاز ڪيو ويو، پورهيتن جي هڙتال واري حق تي بندش وڌي
وئي ۽ سياست ۾ سندن شرڪت جي حق کي دٻائڻ جي حرڪت
ڪئي وئي. سرمائيدارن کي معاشي سهوليتون ڏنيون ويون ۽
”غريبي هٽايو“ جي پروگرام تي عمل درآمد روڪيو ويو.

مطلب ته ١٩٧٦ع جي پڇاڙيءَ تائين مائي اندرا جي
حڪومت پوريءَ ريت وڏن سرمائيدارن ۽ سندن سامراجي
واڳ ڌڻين سان ناهه ڪرڻ جي واٽ تي هلڻ لڳي هئي ۽ عوام
تي دارومدار گهٽ ٿيندو پئي ويو. ١٩٧٧ع جي عام چونڊن
واري مهم جي شروعات ۾ ئي اهو ثابت ٿي ويو هو ته ڪانگريس
جي سرڪار ۽ مخالف جنتا پارٽي ۾ سياسي لحاظ کان ٿورو ئي
فرق وڃي رهيو هو ۽ اهو محسوس ٿيڻ لڳو ته ڪانگريس اتر
هندوستان ۾ چونڊون ڪين کٽي سگهندي.

نئين ڪنڊ ۾ توڙي اهو هندوستان هجي يا پاڪستان،
سامراجي حڪمت عملي عوام تي هڪ ٻيرو وري اڳي کان ٻه
گهٽو اڳرائيءَ سان حملي آور ٿي آهي. تاهم استحصالي قوتن
خلاف عوام جي مزاحمت ۽ شعور سامراجين ۽ سندن ايجنٽ
هڪ هٽي سرمائيدارن، جاگيردارن ۽ رجعت پسندن کي هڪ ٻيرو
وري هڪ وڏي گهوٽالي ۾ مبتلا ڪري ڇڏيو آهي. هندوستان
۾ جنتا پارٽي جيترو تيزيءَ سان اپري هئي، اوترو ئي تيزيءَ
سان عوام جي حمايت وڃائي رهي آهي ۽ اندرا گانڌيءَ عوام
جي موڊ جو اندازو لڳائيندي پنهنجون سياسي سرگرميون وڌائي
ڇڏيون آهن. هوڏانهن ٻي طرف جنتا سرڪار ڏاڪي به ڏاڪي
آمريت واري سرڪار ڏانهن وڌي رهي آهي ۽ ايندڙ وقت ۾
اهو لاڙو اڃا به وڌيڪ اختيار ڪيو ويندو، صوبائي خودمختياري

تي حملا ڪيا ويندا ۽ مرڪزيت تي زور ڏنو ويندو. هندوستاني فوج کي به ايندڙ وقت ۾ هڪ خاص ڪردار ادا ڪرڻ لاءِ تيار ڪيو پيو وڃي ۽ حڪومت ۾ فوج جي مداخلت وڌي رهي آهي.

سامراج جي بين الاقوامي حڪمت عملي ۾ انهن تبديلين جي وڏي اهميت آهي. وچ اوڀر ۾ سياسي صورتحال ۾ تيزيءَ سان تبديلي اچي رهي آهي. جيئن جيئن جنيوا ڪانفرنس جي ڪاميابي ڏکي نظر پئي اچي، "وچ اوڀر ۾ پنجين جنگ جا امڪان وڌندا پيا وڃن." سامراجين جي اها ڪوشش آهي ته پنجين جنگ جي صورت ۾ عربن کي دنيا ۾ اڪيلو ڪري ڇڏجي ۽ اهڙيون حالتون پيدا ڪيون وڃن ته جنگ جي صورت ۾ سڄي دنيا ۾ عربن جي حمايت گهٽجي وڃي. ٻئي طرف خود عربن ۾ قومي حڪومتن لاءِ گهرو مشڪلاتون پيدا ڪيون پيون وڃن ۽ اهڙن سمورن اڳواڻن کي تنقيد جو نشانو بڻايو پيو وڃي جيڪي عرب دنيا ۾ اتحاد جا داعي آهن. هوڏانهن اسرائيل ۾ اهڙي سياسي جماعت کي اقتدار ۾ آندو ويو آهي جيڪا مذهبي جنونين جي جماعت آهي ۽ رکو جنگ ذريعي عرب علائقن تي ڪنٽرول برقرار رکڻ گهري ٿي. ليڪڊ پارٽي جنيوا ڪانفرنس ۾ شرڪت ڪرڻ نٿي گهري.

صدر ڪارٽر طرفان جنيوا ڪانفرنس کان اڳ فلسطينن کي ان ڪانفرنس ۾ شريڪ ٿيڻ کان روڪڻ لاءِ قدم ۽ اسرائيل جي غير مشروط حمايت جو مطلب صرف اهو آهي ته هاڻي آمريڪا جنيوا ڪانفرنس کي ڪامياب ٿيڻ کان روڪڻ چاهي ٿو ۽ اهڙيون حالتون پيدا ڪرڻ گهري ٿو جيڪي وچ اوڀر ۾ جنگ جي شعلن کي ڀڙڪائي سگهن.

هاڻي نئين جنگ ١٩٧٣ع وانگر محدود مقصدن کي نظر ۾ رکي لڙي نه ويندي پر هڪ نئين عالمي جنگ جي شڪل

اختيار ڪري وٺندي ۽ جنهن ۾ هن علائقي جي سڀني ملڪن کي شريڪ ٿيڻو پوندو. آمريڪا ضرورت پوڻ تي پنهنجي فوج کي به استعمال ڪري سگهي ٿو. انهن سڀني خطرن کي نظر ۾ رکندي پڻي جون ١٩٧٧ع ۾ وچ اوڀر جي ملڪن جي وچ ۾ هڪ دفاعي ناهه جو منصوبو پيش ڪيو هو.

پاڪستان جيڪو وچ اوڀر ۾ اهم دفاعي حيثيت رکي ٿو، سرڪار جي تبديلي کان پوءِ ڪهڙو ڪردار ادا ڪندو، اهو اڃا ڏسڻو آهي. عربن کي پڪو. سرڪار تي اعتماد هو ته خراب حالتن جي صورت ۾ پاڪستان عربن جي عملي مدد ڪندو ۽ سندن جاگرافيائي پٺ، ۽ تيل جي آبي گذرگاهه تي عربن جي مفادن جي نگراني ڪندو. بهرحال هيءَ ڳالهه سمجهڻ گهرجي ته آئينده عرب - اسرائيل جنگ جا اثر پاڪستان تي به پوندا ۽ صرف عربن جو ساٿ ۽ سندن مدد ڪري ئي پاڪستان پنهنجي علائقائي خودمختياري جو بچاءُ ڪري سگهندو.

تون مهائين مورڙو، تون شڪاري شير
تون ماريندين مڇ کي، تون وٺندين وير
توريءَ وڙهندو ڪير، ڪلاچيءَ جي ڪن سان.

"خليفو نبي بخش قاسم"

ساغر سميجو | ڪهاڻي

ارپنا جو موت

لاريءَ جي لوڏن سان ماڻهن جي هڪ ٻئي تي ڪِرڪِران.

”اڙي ادا! هي ڏونٺ ته پري ڪر ڪُڪ ٿو ڪڍين.“

او سائين! سڌو ٿي ويهه يار.“

”يار تون هاڻ مرڳو ٿي ٿو ماريئين.“

”نه ياءُ ڪو خيال نه ڪر، بس وقت جي گهڙي آهي ڏکيو سکيو منزل تي پهچي وينداسين، لاريءَ ۾ گهٽي جاءِ آهي پر دل ۾ هوءِ ته.“

”ها، ادا ائين ته آهي، معامرو مڙئي دل جو آهي، دل ته ايتري ڪشادي آهي جو هيءَ سڄي مخلوق ان ۾ سانڍي سگهجي ٿي ۽ سانڍڻ به کپي.“

”هائو ياءُ هائو، پر هيءَ ڏر جي لاري ته اهڙي مخلوقات جي ساٿڻ آهي جو دل کي گرم واريءَ جي لڪن ۾ ڇڇريو ڀُوريو ڇڏي. ڏاڍي اڪنڊ هوندي هُم ڳوٺ ڏسڻ ۽ ماروئي جي ماڪ جي پيچ پنيءَ جو واس وٺڻ جي، پر جڏهن هن لاريءَ پنجرو ڏٺو ڪين آڏو ڦري ٿو ته هي سڀ ڏيک ۽ سايون سايون پٽون ۽ هي ٽڏڙيون ٽڏڙيون هوائون ڊيزل جي دونهين ۾ ٻڏيون وڃن. دل ڪاڪڙي، وٺ اڇيو اتڪيو پئي!“

ماڻهن جوڻ ساڳوٽيون داڻهون.

هڪ ٻئي کي ڏڪ ڏڪان، ڌيلهه ڌيلهان.

پونگرين ۽ ميدل جي سگريٽن جو دونهون.

ڊيزل جا دونهان، لاريءَ جي ڇنوڦير ڪوهيڙي جيئن ويڙهيل ۽ لاريءَ جو دوڏاڙ ڪنن جا پڙدا ڦاڙيندڙ.

هيٺ سيٽ ۾ عورتن ۽ ٻارن جي اڪارن جو ٺڪاءُ ۽ مڙداني سيٽ ۾ سياست تي هلڪي ڦلڪي گفتگو، اهو آهي ٿر جي سفر جو اڻ وسرندڙ مزو.

اِن پيار ۽ نفرت جي ڇڪيا تي آءٌ سال ۾ ٻه ٽي يا چار پنج ڀيرا چڙهندو رهان ٿو. اڌ مٿو ڪري ٻـه پيارن کي پسائي ٽي ٿي تـه هوند مائٽن ۽ يارن جي سڪ پٺيءَ ۾ پـڙاڏو ٿي گونجندي رهي ها ۽ ڪڏهن به واپس نه موٽي ها.

سامهون گاڏي وارو لڪ، وڏو وڏو اوچو، پاسارڻي مان مٿي نهار ته چوٽي چاڙهي آپ ڏانهن پيئي وڃي، مٿي چڙهبو ته سڄ چنڊ کي آپ مان ڇڪي هيٺ لاهي سگهبو جڏهن ائين پاڻبو ڪٿين چوٽيون چڙهجن، ڪٿين لڪ لنگهجن، ڪٿين ڏاڪڙا ڏسجن ته ٻه هر سواريءَ جا وٿاڻ، مضبوط پيرن هيٺيان ٻه گرم لُڪون واري کي ريڙهيو ڪيڏيو وڃن، ڪوڪلا پير ڪٽي ڪهڙي منزل ماڻڻ جي آس ڪجي، هر سوچ، هر آرزو، هر منزل ڊيزل جي دونهين ۾ ٻڏل.

لڪ جي اڌ ۾ لاري گهرڙ ڪري بيهي رهي. دونهين جا ڪڪر هريان هريان ٿي هٽي ويا اسان جو وجود ڏانگڙو بنجي چمڪڻ لڳو.

ڪڏهن ماٺهو ڏکن سان ٻه ڪيڏو نه مضبوط ناتو ڳنڍي ويهندو آهي ڪنهن آس کي آجاڳر ڪرڻ لاءِ.

اُن مصيبت مان ٺڪري ڏاڍو ارمان ٿيو ته لاري ڦٽي نه پئي ها ته چڱو. هاڻ ته رڻ ۾ رلي وياسين. نه پاڻيءَ نه مانيءَ جو آسرو.

”هي سايون سايون پٽون، هـي ٿڌيون ٿڌيون هوائون،

هي پکيڻ جون منڙيون ٻوليون ٻڌن ته ڪين ٿيون پري سگهن.“

سڀ لٽيا، ڪو ڪنهن وڻ هيٺ ويٺو ته ڪو ڪنهن وڻ هيٺ. هرڪو ٽڪ ٻڌيو لاريءَ کي، ڏسي ته ڪو وري لهندڙ سج تي پيو ويچار ڪري. ڪنهن جي منزل ويجهي ته ڪنهن جي ڏور. ڪو پنهنجي منهن سگريٽ پيو پيئي ته ڪو پونگري. ڪي وري مڪينڪس جا شوقين لاري جي هيٺيان ليٽيل ڪلينر جي چڙ پر کي گهوري رهيا آهن. ڪلينر جا تيل ۾ چيڪٽ ٿيل ڪپڙا، قدرت ته خبر ڪونهي ڪهڙي شڪل ڏني هيس پر هيٺر ته سندس منهن جو رنگ ڪپڙن سين ڏاڍو ميچ پيو ڪري، لاريءَ هيٺان ائين ڇهتو پيو آهي جيئن ننڍڙو ٻنل معصوم ٻار پنهنجي ماءُ جي ڳچي ۾ ٻانهون وجهي پنهنجو پاڻ کي مامتا جي روح ۾ لڪي ٿو گهري ۽ ماءُ جي مقدس ماڪي ڪان مٿي تيج، محبت جي جذبي ڪان وهي ٻارڙي جي ڳٽن کي آلو ڪريو ڇڏي، تيئن هن تان وري ڊيزل جا ڦڙا پيا ڪرن ۽ ڳٽن کي آلو پيا ڪن، الائي ڪنهن ڪاڻ؟ الائي ڪنهن لاءِ هي انهي پيڙا کي پيو پوڳي. ننڍڙي هوندي ضرور ماءُ کيس لولي ڏني هوندي:

مون جو ٻچو وڏو ٿيندو. سئو سال جيئندو،
مينهن کير پيئندو، لونگي سر ٻڌندو.
ڪميت گهوڙي چڙهندو، دشمن داڳ ٿيندو.
صدقي تنهنجي ماءُ، گهوري تنهنجي ماءُ.

ها، ڪڏهن واقعي دعائون به دغا ڏيو وڃن. موت جي تمنا ڪندي به جيئڻو پئجيو وڃي، الائي ڇو ۽ ڪنهن لاءِ.

آءٌ اڪيلو، مهجون سوچون منهنجا ساٿي. هر معاملو، هر ننڍڙي ڳالهه سوچن جو ڳنڍير بڻجي جسم جي هر حصي ۾ پنهنجو ناندون کپايو ڇڏين. هر سوچ اٿاهه سمنڊ بڻجي مون کي پنهنجي تهه ۾ ٻوڙيو ڇڏي جنهن مان نڪرڻ ڏاڍو ايذائيندڙ ٿيو پئي. اهڙي دل تي ڪڏهن ڏاڍا خار ڪائيندو آهيان پر

وس ڪنهن جو ٿو هلي.

خيالن ئي خيالن ۾ غرق ته ڪنهن جي موجودگيءَ جو احساس ٿيم. ننڍڙو ڪڪڙو منهنجي پونيان واريءَ تي پنهنجا ننڍڙا هٿڙا ڦيري چٽ ناهي ۽ ڊاهي پيو. قميص جي چال سان هٿ اُگهي وريو ننڍڙيون ڏکيون ناهي ۽ ڊاهيو ڇڏي، ڏاڍو پيارو سڀاجهڙو.

”پپو اي ڪچاڙو پيو ڪريئين؟“ مون پڇيومانس. ڏاڍو پاپوه ۽ ڇپڙن تي مرڪ آڻيندي ٻاراڻڪي لهجي ۾ چيائين:

”ڙاند ٿو ڪڙيان، تون ٻه ڪڙ.“

مون کي ائين لڳو ڄڻ اهي ڇپروليون اکيون، اهي ڇپ، اها مرڪ اڳي به مون ڏٺي آهي، هوبهو ساڳي، هوبهو ساڳي چهرو. مون هن کي گود ۾ ورتي پپي ڏني. هو منهٽ ۾ مون سان گهائل.مائل ٿي ويو.

مون سندس مٿي تي هٿ ڦيريندي پڇيو، تنهنجو نالو ڪچاڙو آهي؟

”شندر.“

هن ساڳي مرڪ مرڪندي ٻڌايو.

”سندر“ نالو منهنجي دل ۾ ڪنهن جيئن ٽرنبي ويو. ڪجهه وقت لاءِ منهنجون سوچون وري موتي آيون. اچا آئون ڪنهن فيصلي تي پڳو ئي ڪونه هوس ته هن وري هٿ جو اشارو ڪندي چيو:

”او هو، منهنجو ابو آهي.“

مون اوڏانهن نهاريو. اڇن ميلن ڪپڙن ۾، هڏ ڳڏ جهڙو اڏارو ورتل هوئيس، وار تيل گاڏڙ پاڻي سان اُٻين مٿي تي چنبڙيا پيا هئا ڄڻ ڪنهن گنجي ٽپر تي ڪارو رنگ ڪري ڇڏيو هجي، مٿنهن جو رنگ ۽ وارن سان هوڏ هٿيو بيٺو هو. هن کي ڏسڻ سان مونکي ڏاڍو ڌڪ ٿيو ته هيڙهي سندر جو هيڙهو پيءُ.

هي انسانيت سان سماج جو سراسر دوکو آهي، هي پريت جو پاپ آهي. خير ائين ضرور آهي، ته هن دنيا ۾ جو به انسان پيدا ڪيو ويو آهي، چاهي هو خوبصورت هجي يا بدصورت، هندو هجي يا مسلمان هجي هو صرف ۽ صرف انهي لاءِ پيدا ڪيو ويو آهي ته انهي سان پيار ڪيو وڃي.

"پر رڳ ڪي ادب ڪارائڻ ڪتان جي شرافت آهي."

ننڍڙو سندر منهنجي پريشان چهري ڪي اتاولو ٿي ڏسي رهيو هو.

پڇيومانس ته توسان پيو ڪير آهي. وري به ساڳي مرڪ سان ننڍڙي هٿ سان زناني سيٽ ڏانهن اشارو ڪندي چيائين:

"او هوءَ امان."

گلابي ساڙهيءَ ۾ گلابي رنگ سان، مٿي تي تلڪ، اسان ڏانهن نهاري مرڪي رهي هئي.

ساڳي مرڪ، ساڳيو رنگ، ساڳيا نيڻ، ڄڻ سندر هن کان چوري ڪري آيو هجي.

سندر جي ماءُ به سندري......، پر نه هن جو نالو ڪملي هو.

پيار جا پراڻا وهڪرا جن، ڪي مون پاڻ پنهنجي هٿ سان ريٽي ڇڏيو هو، سماج جو سينو چيري وهڻ لڳا. لاري رواني ٿيڻ لاءِ تيار ٿي، سڀ ماڻهو ڪپڙا ڇنڊي اٿڻ لڳا. ڪي ڇت تي ڪي ڊالي ۾ چڙهي ويٺا، منزل هر ڪنهن جي ڌار ڌار پر چند گهڙين جو سات.

آئون ويٺو رهيس ڇو ته مونکي پنهنجي منزل تي پهچڻ لاءِ هن لاريءَ ۾ جاءِ وٺڻي ناهي.

سندر ڪي سندس پيءُ اچي پاڻهن مان ورتو، دل ۾ آيم ته ڪانئس سندر ڦري وٺان پر ائين ڪري نه سگهيس.

مون وري زناني سيٽ ڏانهن نهاريو هوءَ ساڳي طرح مرڪي

رهي هئي هنجي منهن تي غم جي هڪ ليڪ به موجود ڪونه هئي. مون هن جي اکين ۾ گهوري نهاريو، ساڳي خمار، ساڳي مستي. ساڳي اٿاهه گهرائي، ڪنهن کي ٻوڙڻ لاءِ لهر لهر ۾ لِيلائون هئا.

ساڳي ڏِڪ ڏِڪڻان، ساڳيو دونهون، ساڳيا لَٽڪن جا لوڏا، ساڳي پيڙا ساڳيون سوچون.

مونکي ياد آهي ته هر روز پيري ڪاتبن جي ڪٺي آئون آن سوڙي گهٽي مان لنگهندو هوس جنهن جي پڇاڙي تي ڇوڪرين جو هندي اسڪول هوندو هو. گلي جي ٻنهين پاسين کان وڏيون وڏيون پراڻيءَ طرز جون جايون جن جا دروازه ۽ دريون ڪاٺ جا نهيل، ايتريون ته پراڻيون هيون جو ڪاٺ جو بڻ بنياد ڳولڻ ڏکيو هو. شايد گهٽي پراڻي هئڻ ڪري جيڪي بند هيون آهي بند ئي رهنديون هيون ۽ جيڪي کليل اهي کليون ئي رهنديون هيون.

مون اهڙين جڳهين ۽ گهٽين جي باري ۾ ديو پرين جي آکاڻين ۾ پڙهيو هو سو جڏهن به آءٌ اتان لنگهندو هوس ته دل ۾ هڪ عجيب احساس پيدا ٿيندو هو. اهو منهنجو معمول هو ۽ هر روز اهو منهنجو لنگهه هو. جڏهن به آءٌ اتان گذرندو هوس ته هميشه اسڪول جي در تي هڪ ٽولو بيٺل هوندو هو، انهن ۾ هڪ نمايان ڪردار "ڪملي" سيٺي جي مهندار لڳندي هئي منهنجي رهڻ واري جاءِ به پنهنجي پاڙيسري جاين جي طرز تي هئي پر عمر ۾ مڙئي سيٺي کان سرس هوندي هئي. در دريون اڌوهي کائي ڇڏيون هيون پر پتيون ڏاڍيون مضبوط هيون مٿن رنگ به ڏاڍو پڪو ڪيل هو جو شايد ٿهڻ وقت ئي ڪيو ويو هوندو. چئني طرفين کان بند ۽ بين ديوين ۽ ديوتائن جون تصويرون اڪريل هيون ۽ هر پاسي هنديءَ ۾ ڪجهه لکيل هو. ڀِئي ڏينهن ته مون درين کي ماڳهين ڪري پوڻ جي ڊپ کان کولڻ ڪوليم پر آخر کولڻيون پيون. منهنجي جڳهه جي درين جي سامهون ٻي جڳهه جون دريون کلنديون هيون، بلڪل آمهون

ساماهيون. هڪ ڏينهن جڏهن ڪاڙهه ڪڙهيءَ جو آءٌ اسڪول مان پگهر ۾ شل ٿي اچي پهتو هوس ۽ جيئن ئي دري کوليم ته سامهون ڪملا ديوي بيٺي هئي. پهرين ته ٿهڪ ڏيئي کلي پيئي پوءِ چهري تي ڪاوڙ آڻيندي چيائين:

”دريون ڪچاڙي لاءِ کوليون اٿئي؟“

”گرمي ٿي لڳي.“

مون معصوم چهرو بڻائيندي چيو هو.

”گرمي ٿي لڳيئي ته نم ٿي چڙهي وڃي ويهه.“

جڳهه جي پرسان تمام پراڻي نم ڏانهن اشارو ڪندي چيائين جنهن جا ڏار سڪندا پئي ويا. آءٌ چپ ڪري ڪيس ڏسندو رهيس. هن وري چيو:

”آءٌ هتي دري کولي پڙهندي آهيان ۽....“

”ها تون پڙهندي آهين باقي آءٌ هتي ويهي پڇن ڳائيندو آهيان.“

مون سندس جملو اڌ ۾ ڪٽيندي چيو. هوءَ زور زور سان کلڻ لڳي. هن جو سچو حسن هن جي کل ۾ گهوٽجي ويو جنهن درين جا تاڪ ڪڙڪائي ڇڏيا. آءٌ هنن جو مسواڙي هوس ۽ ويجهي ۾ ويجهو پاڙيسري. آءٌ هنن جي گهر ۾ ڪير وڻي لاءِ ويندو هوس، هوءَ هميشه کلندي رهندي هئي.

آءٌ جڏهن صبح جو سويل اٿي دري کوليندو هوس ته منهنجي ڪنن ۾ هڪ نهايت مٺڙو ۽ پُر سوز آواز گهٽيءَ منجهان پڌڻ ۾ ايندو هو. هڪ ڏينهن صبح جو سويل اٿي گهٽي ۾ نڪري آيس، هڪ وڏي شاهي ڪمري ۾ هيٺ گاديلن تي عورتون ويٺيون هيون جن ۾ گهڻو تعداد پوڙهين جو هو جن کي ململ جا اڇا ڊگها چولا ۽ پٽا پٽي پاجاما پهريل هئا. انهن سڀني جي جهرمٽ ۾ ڪملا ديوي، جنهن کي مائٽ ڪوڏ مان ڪملي چوندا هئا، گيتا پڙهي رهي هئي ۽ ٻيون ڪنڌ جهڪايو ويٺيون هيون.

آءٌ اتي ڏسي ٻيھي رهيس، منھنجو وجود سنگيت ڀنجي فضا ۾ پکڙجي ويو، جنھن کي آءٌ اڄ تائين ميڙي نہ سگھيو آهيان.

هنن جي گهر اچڻ وڃڻ ۽ ويجهي رهڻ ڪري اسين جلدي هڪ ٻئي ۾ رچي بسي ويا هئاسين. مائٽن جي بہ ڪا روڪ ٽوڪ ڪانہ هوندي هئي. هر وقت هن جي لوٽي تي تلڪ ۽ ڳلن تي افشان هوندي هئي. هوءَ منھنجين ڳالهين تي ڪڏهن ڪڏهن ايترو کلندي هئي جو پڳهر نڪري ايندو هوس جو افشان سان ملي سندس چهري کي سورج مکي بنائي ڇڏيندو هو. هن شروع شروع ۾ مون کان نالو پڇيو هو ۽ پوءِ ان کي هندي ۾ ترجمون ڪري منھنجي ڪاپي تي لکيو هئائين "سندر."

آءٌ ڏاڍو ڪاوڙيو هوس تہ تون مونکي هندو بنائي ڇڏيو آهي ۽ آءٌ پڪو مسلمان آهيان، تہ ڪجھہ وقت لاءِ هن جي اکين ۾ ڳوڙها تري آيا هئا ۽ پوءِ چيو هئائين:

"ڇريا مذهب تہ هر ڪنھن کي پيار ۽ ڀائيچاري جو سبق ٿو ڏي ڪنھن کان نفرت ٿورو ئي ٿو سيکاري، هٽ هرڪو پنھنجي فائدي لاءِ ٿو ڌرم کي استعمال ڪري، ڪنھن کي چاهيندي بہ اُن سان نفرت ڇو ڪجي اهڙو ڌرم اسانکي نہ کپي."

هوءَ چوندي چوندي مٿھڪ ڏيئي کلي پيئي هئي.

ڪڏهن ڪڏهن چوندي هئي:

"يا تون پنھنجو نالو سندر قبول ڪريا منھنجو تون ڪو نالو رک آءٌ تي قبول ڪريان، تون مونکي نرڪ ۾ اڇلائي ڇڏيندين اتان بہ توکي منھنجا ٽھڪڙا سٽڻ ۾ ايندا."

ڪڏهن ڪڏهن گيتا جي ڪتا منھنجي روح ۾ لهي ويندي هئي ۽ آءٌ نمي گيتا جي اکرن کي چمي وٺندو هوس. منھنجي اندر جا ساز سڏڪي اٿندا هئا ۽ منھنجي سامهون هڪڙي ديوار اچي ويندي هئي وڏي وڏي، اوچي، جڳهہ جڳهہ

ڦوٽون ڦيل، سڙيل پَتَل. جنهن ڪري آءٌ ڪيرائي نه سگهيس پر
خود ان جي هيٺان اچي ڇپجي ويس. هوءَ ڏاڍو رني پر منهنجو
چاهه ڏرم جي چڪيا تي چڙهي چڪو هو.

آءٌ جڳهه خالي ڪري هليو ويس. ڪنهن جي من جو
مندر خالي ٿي ويو هو. هاڻي ڪٿا ۾ ڪو سوز ڪونه هو،
ڪو مٺاس ڪونه هو. گيتا جا لفظ خزان ۾ نم جي پن جيان
ڇڻي پوندا هئا ۽ گرم لُڪ انهن کي اڏائي ڇڏيندي هئي.

ساڳي پراڻي جاءِ، ساڳيو پوڙهو نم جنهن جي ساين ٽارين
۾ ٻور لڳل آهي، جنهن جي خوشبو چانڊوڪي سان ملي ستارن
جي سيج پيئي سجائي.

پيار جا پراڻا وهڪرا سماج جو سينو چيري وهڻ لڳا،
ڪٿا جا سُر ڪنن ۾ مٺو رس ڀرڻ لڳا. نم تي ويٺل ڪبوتر
ڦڙڪيو ڪائي چپ ٿي سمهي پيا.

"تنهنجا ٽهڪ ته اڃا ساڳيا آهن؟"

"آخر ڪيترو ماتم ڪبو، وري ماتم ڪجي به ان لاءِ
جو ملي به نه سگهي، بس هاڻ ٽهڪن کي ئي ته جيارڻو آهي،
اهي ئي منهنجي ساهه جا سنگيت آهن ۽ منهنجي من جي مُدرتا."

"چري گهٽ ۾ گهٽ تون به چوندين ته ڪريئين ها."

ٽاريءَ ڏاريءَ ۾ ٽهڪ....؟!

"ارپنا هڪ دفعو ڪبي آهي پوءِ صحيح يا غلط، منهنجو
وجود هڪ دفعو ارپجي چڪو پوءِ ڪهڙي چوندين ڪبي. سڪل
پن کي گرم هوا به کيهلي سگهي ٿي ته ٿڌي به."

هڪ گرم هوا جو جهوٽو آيو. ڪبوتر ڦڙڪيون ڏيئي
اڏامي ويا. نم جو ٻور ڇڻي پٽ پيو. چانڊوڪي ٻاڦ ٿي اڏامي
ويئي. ڪٿا جا سر سڪي ويا.

ننڊڙو سنڌر ڇاتل سجاتل چيروليون اکيون، چپ ۽ چپڙن
تي مرڪ، ڏنل وائيڙل.

واريءَ جون ڍڳيون ڍاهيندو ۽ ٻاهيندو رهيو.

وليءَ ملاح

ڦيرو

گرميءَ جي موسم هئي ڏينهن به ڏاڍو تيز. هو. ٻهراڙيءَ جو ڳوٺڙو، هيٺان تتل ڌوڙ مٿان تپندڙ سج، گرم گرم لڪ، وڻن ٽڻن سان گڏ، انساني جسم کي به سلڙي رهي هئي. ورن وڪڙن تي ڍينگهرن واريون گهٽيون. منجهند جي مهل، ڳوٺ جي وڇڻ ٻنين وارا هاري گهرن طرف ڪا گهڙي ساهه کڻڻ لاءِ اچي رهيا هئا. ڳوٺ جي ٻاهران، ڪچي رستي تي، رئيس جي اوطاق هئي. رئيس جو ڳوٺ ته ٻئي پاسي هئو پر ٻنيءَ ۽ هارن نارن جي نظرداريءَ لاءِ هر وقت اوطاق تي رهندو هو. ڳوٺ جي اولهه طرف وڏا وڏا ڪنڊن جا وڻ هئا. ڪنڊن جي هيٺان ٻار مٽيءَ ۾ ليٽڙجي، هر سوچ کان بي نياز، راند ڪري رهيا هئا. هي ننڍڙا ٻار گرمين ۽ سردين جا پڪا، گرميءَ توڙي سرديءَ ۾ پيرين ۽ مٿين اگهاڙا گذاري ڇڏيندا آهن. تعليم ۽ صفائيءَ جو ته هي خواب خيال ۾ به ڪونه سوچيندا آهن. گهڻو وقت ته مائٽن سان گڏ ٻنيءَ ۾ گذاريندا آهن. واندڪائيءَ جي وقت ۾ وري راند روند جو شوق. ان ڏينهن به هي، گرميءَ ۾، ڪنڊن جي ڇانوَ ۾، مٽيءَ جا گهر ٺاهي ۽ ڊاهي رهيا هئا. پنهنجي ڌن ۾ ۽ پنهنجي خيالن ۾ مگن، اوچتو بلڪل اوچتو رسولي دانهن ڪئي، ”نوريٽڙو ڙي نوريٽڙو.“ نوريٽڙو ڏسندي ڏسندي ئي سڀ ٻار هن کي ڦري ويا. نوريٽڙو ڄاڻ بچائڻ ڪاڻ لوهون

پاڻ لڳو. نيٺ پاسي واريءَ سڪل ڪُنڊ ۾ وڃي پيو ڪپر تي چوڌاري ٻار لڪل ۽ پٿر ڪٽي نوريئڙي ڏي وڃڻ جي ڪوشش ڪري رهيا هئا ته رسولي چيو، ”اڙي ترسو ته آءٌ ڪتو ٽو ڪاهي اچان، اهو ٽا بچايو-ونس.“ ”تنهنجي ڪتي ڪان ٻچي ويندو.“ منوءَ چيو، ”تنهن ڪري آءٌ به ٽو پنهنجو ڪتو ڪاهيو اچان.“ ٻارن اڳتي وڌڻ ڇڏي ڏنو. جو جتي هو سو اتي بيهي رهيو. سينيءَ جون اکيون نوريئڙيءَ ۾ هيون ته متان ٻچي نه وڃي، ڪتا اچي ويا، نوريئڙي تي بچايا ويا. ٻارن جون هڪلون، دانهون ڪوڪارون، هنبوڇيون ۽ نوريئڙي جون ساهه بچائڻ لاءِ لوهون هيون. ڪتن جي وات مان، ڪتن جي چنبن مان، ٻارن جي پيرن مان گوهيون ڏيندو، پر واري لوڙهي ۾ گهڙي ويو. ڪتا بي ساها ٿي، نوريئڙي جي وڃڻ جي ڪوشش ڪندا لوڙهي ۾ وڃي پيا جتي نوريئڙي کي نه ڏسي پاڻ ۾ وڙهي پيا. ڇوڪرن ڇڏائڻ لاءِ ڏاڍيون ڪوششون ڪيون پر ڪتن جا بند ميڙي ويا، رسولي جو ڪتو، منوءَ جي ڪتي ڪان سگهو هو. منوءَ پنهنجي ڪتي کي مارجندو ڏسي، پاسي مان پڪي سر ڪڻي ۽ رسولي جي ڪتي کي وهائي ڪڍيائين. سر وڃي ڪتي جي مغز ۾ لڳي. ڪتي جو وات نڪري ويو ۽ بولاٽيون کائيندو وڃي پري ڪريو.

رسولي جي دانهن ۽ سڏن تي سندس پيءُ نڪري آيو، جنهن منوءَ کي ٻه چماٽون هڻي گهر روانو ڪيو. منوءَ روئي وڃي پيءُ کي دانهن ڏني. جنهن نه ڪا ڪئي هم نه ڪا تم گاريون ڏيندو ٻاهر نڪري آيو. ڳالهه مان ڳالهوڙو، گارن ڪان وڌي وڃي لٺيون ۽ ڪهاڙيون اپيون ٿيون. پري ڪان ته سيڪو ڇڏ ڇڏان ڪندو آيو پر ويجهو اچي جڏهن پياءُ کي ڀيا پٽ کي، سؤٽ کي يا ماسات کي رت ۾ ڳاڙهو ڏسي جهيڙي ۾ شامل ٿيندو ويو.

نورل ان گوڙ گهمسانَ تي ٻاهر نڪري آيو. ڏٺائين ته رت جا ڇنڊا مٽي وچي ۾ هيٺ لهي زمين کي ڳاڙهو ڪري رهيا هئا. هن جي حساس دل کي ڌاڌو صدمو پهتو. ڪيئن نه ڌرتيءَ جا لال. ڌرتيءَ جا پورهيت پنهنجو رت، خسيس ڳالهين تان وهائي رهيا آهن. ڪاش اهو رت ڪنهن سڄائي ڪم ۾ پيا وهائين! هي جهيڙي جي وچ ۾ ڪاهي پيو، "نه وڙهو. ڪنهن سان ٿا وڙهو، ڇو اڇي ڇريا ٿيا آهيو. پنهنجو رت پاڻهين وهائي رهيا آهيو. اڪ پٽي ڏسو ته سهي ته ڇا پيا ڪيو. خبردار جو هڪ ٻئي کي ڌڪ هنيا اٿو." خبر تڏهن پيس، جو يوسف ٻانهن کان وٺي ڌڪو ڏئي ڇيس ته، "ماءَ جا.... چار درجا پڙهيو آهين ته سيني جو وڏو ٿو ٿين. اسان جا پاڻ ۾ رت ۾ ڳاڙها ٿيا پيا آهن ۽ هي هليو آ پٽ سمجهائڻ." يوسف ائين چئي، هٿن کي ٽڪون ڏئي، مضبوطيءَ سان لٺ کي جهلي جهيڙي ۾ ڪاهي پيو.

نورل سوچڻ لڳو ته ڇا ڪريان. آخر ڪنهن خيال اچڻ تي رڪيائين پيرن تي زور وٺي وڏيري جي اوطاق ڏانهن ڀڄو. وڏيرو اوطاق ۾ آرامي هو. هن کي ڪمون جهلي (پکو) لوڏي ٿڌي هوا هڻي رهيو هو. نورل جيئن ئي تکو آيو تيئن اچڻ سان وڏيري جي پير کان وٺي زور سان لوڏيائين. وڏيرو ڇرڪ ڀري اٿيو. "اڙي ڇاهي؟" وڏيري ڇڙٻ سان نورل کان پڇيو. "سائين ڳوٺ ۾ جهيڙو ٿي پيو آهي." نورل سهڪندي سهڪندي وراڻيو. "پوءِ مان ڇا ڪريان." وڏيري دڙ ٻاٽ ڪيس. "سائين توهان ئي انهن کي ڇڏائي سگهو ٿا، هو ڪجهه مري ويا هوندا ۽ ٻين کي ماري وجهندا." نورل هٻڪندي هٻڪندي چيو. "هون" وڏيري 'هون' لفظ کي ڊيگهارو ڪيو، "اڙي ڪمون ڊرائيور کي سڏ ڪر." ڊرائيور اچي ويو. "وڏيري چيس ته، "اڙي جيپ ڪاهي وڃ ٺاٺي تي، منهنجي نالي وڃي صوبيدار کي چئينس

ته منهنجي ڳوٺ ۾ جهيڙو ٿي پيو آهي، تنهنڪري يڪدم انهن کي گرفتار ڪري ٿاڻي تي وٺي وڃو.“ نورل در مان نڪري ڳوٺ ڏانهن ڏاڍي انتظار مان نهاري رهيو هو ته هن ٻڌو ته ڊرائيور رازداريءَ سان رئيس کي چيو، ’سائين پوليس ته هنن کي ڦري فقير ڪري ڇڏيندي، پهريان ئي سڃا آهن. توهان ئي ڪين ڇڏائي فيصلو ڪري ڇڏيون، هان‘ نورل اندر ايندي ڏٺو ته وڏيرو وڏا ٽهڪ ڏيئي، ڊرائيور کي اک ڀڃيندي چئي رهيو هو ته ”انهن کي فقير ته ٿي رهڻ گهرجي. جيڪڏهن اهي سڌري ويا ته پاڻ واري وڏيرپ ڪنهن تي هلندي.“ ٿـو ويٺا جيپ، پيرڙاٽ ڪندي، مٽي اڏائيندي، شهر رواني ٿي وئي.

اڄ نورل بيحد اداس هو. گهٽي ڀاڳي سڄي ڳوٺ جا ماڻهو. هڪڙا ٿاڻي تي ۽ ٻيا اسپتال ۾ ڪنجهي رهيا هئا. وڏيرو ۽ صوبيدار ٿاڻي تي وڏا وڏا ٽهڪ ڏئي رهيا هئا. هي هنن جي حالت تي سوچيندو، ڏک ۽ غم ۾ غوطا کائيندو گهر اچي کٽ تي ڪريو. پاڙي جون عورتون ڦري آيس، ”ادا ڇا ٿيو.... ڀائو ڇا ٿيو.... نورل ڇا ٿيو.“ چئني پاسن کان پڇا ڳاڇا شروع ٿي وئي. ”ڇا وري ڇا ٿيندو؟ سڀني کان وڏيرو پئسا ڀرائي ڇڏائي ايندن. ڪلهه اچي گهر ويندا.“ هن زور سان چيو.

سڀڪا عورت ٽڙي پکڙي وئي. هي سوچيندو رهيو. منهنجا ڀائر ڳوٺاڻا هاري ناري ڪيئن سڌرندا؟ گڏ ڪري سڀني کي سمجهائڻ گهرجي. ڪرو ۽ ڪوڙو ٻڌائڻ گهرجي. نه نه وقتي جذباتي تقريرن سان هي نه سمجهندا. ڪنهن ٻئي طريقي سان سمجهائڻ گهرجي. سوچيندي سوچيندي آخر هن فيصلي تي پهتو ته: مون کي ٻني ڪرڻ گهرجي. مون کي ٻني ڪرڻ گهرجي. آءٌ ٻني ڪندس، آءٌ ٻني ڪندس. هن زور زور سان رڙيون ڪرڻ شروع ڪيون.

”ڇا پيو چوين پٽ.“ ماءُ رڙهي اچي پرسان بيٺس.

”ها امان، بابي سان گڏ ٻني ڪندس“!

”پٽ“ ماءُ سمجهائڻ لڳس، ”اسين سالن کان ٻني ڪندا اچون سياري جي سرد راتين ۽ اونهاري جي گرم ڏينهن ۾ سلا پچائيندا ۽ پوکون ڪندا رهيا آهيون. پر سک جو ساهه هڪ گهڙي به نه سنيرون. سوچيوسون ته پيٽ کي ڏنجها ڏئي به پٽ کي پڙهايون. انگ تي ساڄو ڪپڙو نه هوندو ته به پرواهه ناهي، پر پٽ پڙهي من آفيسر ٿئي ته پيري ۾ ڪا سک جي گهڙي ڏسون. پر، تو به اڄ اسانجي اميدن تي پاڻي ڦيري ڇڏيو.

”نه امان نه، هن سماج ۾ هاريءَ جو پٽ، ڪيترو ئي پڙهي پر اهو هاري ئي رهندو. مزدور جو پٽ ڪيترو ئي پڙهي پر اهو مزدور ئي رهندو. اوهان کي اها وڏي ڀل آهي. هن سماج ۾ سرمائيدار، آفيسر ۽ وڏيري جو پٽ ئي آفيسر ٿي سگهي ٿو. اسان کي هي وڏيري سرمائيدار ۽ زميندار اڳتي اسرڻ ئي نه ڏيندا. آءٌ هاري ٿيندس، آءٌ هاري ٿيندس.“ آڌي رات ڌاري ٻن سون هڪ هڪ جي حساب سان سڀ ڳوٺاڻا ڇڻي آيا. پڻسن ڏيڻ جو بار وڏيري پاڻ تي کيو، جيڪو فصل سان ڪاٽيو ويندو.

ٻئي ڏينهن کان نورل جي هٿ ۾ ڪوڏر هئي، ڏاٽو هئو ۽ هر هو ۽ هو ٻنيءَ ۾ ڪم ڪري رهيو هو. وقت گذرندو رهيو، هو هر هڪ هاريءَ کي آهستي آهستي سمجهائيندو رهيو. سڀڪو هن جي ڳالهه سمجهي رهيو هو. هن سان دلي طرح ها ۾ ها ملائيندا رهيا. وڏيرڪي نظام تي ڦٽ لعنت ڪندا رهيا.

ڪڻڪ پچي تيار ٿي. لوب پئي، ديري ۾ گڏ ٿي. ڳاهي سوڙي وئي. سٺائي هوا سان واڻي، اچي ڪري، رانهيون ڪيون ويون.

نيٺ ٻنيءَ جو ڏينهن آيو. وڏيرو ۽ ڪمدار گهوڙي تي سهڪي اچي لٿا. ”ڪمدار ٻنائي شروع ڪر“ وڏيري

حڪم ڏنو.

”ترس وڏيرا بثائي ڪيئن ڪنديں؟“ نورل ايئن چئي اڳيان وڌي آيو.

”بابا جيئن ٿيندي آهي، ڏهه آنا زميندار ۽ ڇهه آنا هاري.“ وڏيري منهن ۾ گهنڊ وجهندي چيو. ”وڏيرا بثائي اڌو اڌ ٿيندي.“ نورل بي ڌڙڪيءَ سان چيو.

”پر انهن ڇهن آنن مان ڪمداوي خرچ ۽ گهوڙي جو داڻو وغيره لاهيندو آهيان،“ وڏيري باهه ٿيندي چيو.

”پر اسين نه ڏينداسون ڪمداوي خرچ ۽ داڻو وغيره؟ نورل چيو. ”تنهنجو دماغ خراب آهي، آءٌ هڪ لت سان سڌو ڪري ڇڏيندو سانءِ.“ وڏيري آخري وار ڪيو.

”مون هڪ جو دماغ خراب ڪونهي، پر هيئنر هنن سڀني هارين جو دماغ خراب آهي. تون ڪهڙي ڪهڙي کي لتون هڻي سڌو ڪنديں.“ نورل چيو.

وڏيري اکيون ڦاڙهيون ڪري سڀني هارين ڏانهن نهاريو جن جي هٿن ۾ ڏانگا ۽ ٽيانگون هيون.

نورل جي اشاري تي سڀني گڏجي نعرا هڻڻ شروع ڪيا

هاري حق کسي وٺندا........

هاري حق کسي وٺندا........

هاري .... حق .... کسي ... وٺندا ....!

اهو ٿي ڏينهن ڦڙو سڀ ۾ پوي نه موتي، ۽ نانگ جي وات ۾ پوي نه زهر — (يوناڻي چوڻي)

قاضي خادم

پڇڻ ڪم وريام جو!!

رات جا گهرا ڪارا پاڇا سڄيءَ ڪائنات کي پنهنجي گهيري ۾ وٺي چڪا هئا! چوڌاري طرف سانت هئي. ڪنهن ڪنهن مهل ڪتن باهوڙ ٿي ڪئي يا ڪٿان ڪٿان چوڪيدار جو هوشيار، ياالاهي خير، جو آواز ٿي آيو. نه ته هن رات ته انهن قافلن جي اٺن جي ڳچين ۾ ٻڌل گهنڊڙين جو آواز به ڪونه ٿي ٻڌڻ ۾ آيو جيڪي هونئن پرواري رستي تان لنگهندا هوا. هو بلڪل بند هئي جنهنڪري ڪو وٽ جو پن به ڪونه ٿي ڪڙڪيو. سڄو ڳوٺ ڄڻ اونداهه جي چادر اوڙهيو ماٺ جي ماحول سان رهاڻيون ڪري رهيو هو. انهن جو آواز ڪنهن مهل تيز ڪنهن مهل ڌيرو ٿي ويو ٿي، بس نه ته اونداهي ۽ خاموشيءَ جو راڄ هو.

هن خاموش ۽ اونداهي رات ۾ ڳوٺ جي اترئين پاسي چيڙي ۾ هڪ اڌ جهريل جهوپڙيءَ مان به پاڇا، مٽي ڪي هڙون ڪنهيو خاموشيءَ سان نڪتا ۽ اهڙيءَ طرح اونداهين گهٽين ڪان ٿيندا هو پنهن جي وڃان ويندڙ اونداهن پهچرن تان هلڻ لڳا ڄڻ ته هو اکيون بند ڪري انهن رستن تي هلڻ جا عادي هوا. هنن جا تون تيز قدم وڏي رستي تائين پهچڻ لاءِ آتا هوا جيڪو ڳوٺ جي ٻاهران ٿي لنگهيو. هنن جي قدمن هيٺان سڪل وڻن جا سڪل پن آيا ٿي. هڪ عجيب ڪڙڪو ٿي ٿيو. ڪنهن ڪنهن مهل ته هو پنهنجي ڪڙڪي کان ئي

چڙهي ٽي ويا پر هنن جي نهارن ۾ ڪو به فرق ڪونه ٿي آيو. هنن کي ڏسي ڀهرين نه ڪتا به ڀونڪيا پر شايد هنن کي سڃاڻي ورتائون ۽ هڪڙو ڪتو ته زبان ڪڍي پڇ لوڏيندو هنن جي پويان هلڻ لڳو. اوچتو حويلي جي چوڪيدار پنهنجي مخصوص انداز ۾ هوشيار رهڻ جي صدا هنئي ۽ پل ڪن لاءِ رڪجي ويا پر وري سندن قدمن تيز هلڻ شروع ڪيو. هي اهو ئي رستو هو جيڪو انگريز سرڪار پنهنجي فوجن کي آسانيءَ سان سنڌ جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين پهچائڻ لاءِ تيار ڪرايو هو ۽ اهو سنڌ کي سڄي هندوستان سان ملائيندو هو. هن ئي رستي تان انگريزن جون اهي ٽرڪون ۽ ٽينڪون آيون هيون جن هن ئي ڳوٺ جي ڪيترن باشندن تي انگريزن جو دشمن ۽ غدار هئڻ جي الزام ۾ گوليبازي ڪئي هئي. جيڪي ٻه مڙس مارجي ويا هوا تن جا لاش هن ئي رستي جي ڪناري تي ڪئي ڦٽا ڪيا ويا هوا جيئن ايندڙ ويندڙ ان مان عبرت حاصل ڪري. انهيءَ ئي رستي تان هاڻ ڳوٺاڻا شهرن ڏانهن ان ۽ ڳاهه کڻي ويندا هوا ۽ ڪپڙا لٽا، گيهه، ڳڻا ٺهرائي ايندا هوا. هن رستي کي هو ڳوٺ سان پيچڻ لاءِ استعمال ڪري رهيا هئا. کين خبر هئي ته فجر ٿيندي رستي تان ڪانه ڪا بس يا لوڊنگ کين ملي ويندي جيڪا کين هتان ئي پري تمام پري پهچائي ڇڏيندي ۽ سک جو ساهه کڻي سگهندا.

پڪي رستي تي چڙهندي ئي هنن جي رفتار گهٽجي وئي ۽ هو باربار مڙي پويان ڏسندا رهيا ته متان ڪا سواري ايندي هجي. هنن ٻڌو هو ته اڳي جڏهن هي رستو اچا ڪونه ٺهيو هو تڏهن ماڻهو پنڌ جا ڏاڍا پڪا هوندا هئا. پنڌ ئي پنڌ ولايتن تائين وڃي نڪرندا هئا. ”ڪانه ڪا سواري ته ملي ئي ويندي.“ الهڏني آموڙ کي تسلي ڏيندي چيو ۽ وک وڌائيندا رهيا.

هو تيز تيز هلندا رهيا. ڪچي رستي جي پنڌ تي ته

پير هريل هوئن. پر پڪي وستي جي پنڌ پير پٿون ڪري وڃن.
گهران نڪرڻ مهل هنن اهو ڪين سوچيو هو ته ڪو رستو
ايڏو اٽانگو ٿي سگهي ٿو. بلڪ هنن ڪجهه ڪونه سوچيو هو.
صرف اهو ٿي چاهيائون ته جهنم مان نڪري وڃن. هن عذاب
مان جان ڇڏائين. جت هنن جو داڻو پاڻي زهر ٿي ويو هو.
ڪرا سڙيا، جهڳي ناس ٿي، سڙائون ڪاڙيون، هڪڙي شئي جنهن
جي ڪارڻ ايڏا ڪلور ٿيا هئا. سا بچائڻ واسطي هو راتو واهه
پنهنجي ڳوٺ واڄ ڪي. ڇڏي ڀڳا هئا.

اها صلاح سڄي راڄ جي هئي. چاچي ڳالهه ڇيو هو،
”جتي پيڄڻ پيٽي ناهي ات. پيڄڻ ڪم وريام جو.“
عبدالغفور آخوند جيڪو شريعت جو واقف هو تنهن
حديث به ٻڌائيندي چيو، پرندڙ ٻاهه کان پاسو ڪجي. مديني
واري مرسل جي حديث ٻڌائيندي هن جو ڳلو ڀرجي آيو ۽
پاڻي اکين وسندي اچي چاپئين ڏاڙهيءَ تي ڪريس.

”بابا ڏادي جي لٽ ڪي به مٺا“ پوڙهي ڪرڙ پنهنجي حياتي
جي تجربن جو نچوڙ هڪ سٽ ۾ بيان ڪري ڇڏيو.
”جان آهي ته جهان آهي“ شهباز خان چيو.
”پاپي بڪ پرم جي شال نه وڃي مڙسان“ مامي قابل چيو.
”پر، پر آءُ پنهنجو ڳوٺ ڇڏي ڪيڏانهن وڃان.“ الهڏني
رڙ ڪئي. نه نه، هن تمام آهستي ڳالهايو هو. ايترو آهستي جو ڀين
جي ڪنن تائين چڙ ته هن حي پيڙا جو پڙلاءُ پهچي ڪونه
ٿي سگهيو. آخر آءُ ڪيڏانهن وڃان؟ هن وري چيو آخر آءُ
ڪيڏانهن وڃان؟ پوءِ چوندو رهيو. ڪيڏانهن وڃان، ڪيڏانهن
وڃان.......... ۽ سڄي ماحول تي ڏک جا ڪڪر ڇانئجي ويا
هر اک ڳوڙهن سان ڀرجي وئي.

تون شهر وچ .... سانگهڙ .... نه .... حيدرآباد نه ....
ڪراچي وچ .... ڪراچي وڏو ملڪ آهي .... الاهي ماڙهو آهن
ڪنهن کي توهانجو پتو ئي ڪونه پوندو. ”مون ڪراچي ڏٺي

آهي .... وڏو ملڪ آهي" شهباز خان هن ڀات اونداهه ۾ پنهنجي وت آهر روشنيءَ جي ڪرڻ پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي.

"ڇو اتي وڏيرو خان محمد نه ٿو ڀچي سگهي؟" الهڏني سوال ڪيو. "وڏيرو ته ڇا وڏيري جو پيءُ به نه ٿو ڀڄي سگهي." شهباز خان چيو. اها وڏير پائي هتي ٿو ڪري شهر ۾ اهڙا اهڙا بلڊنگ پيا دربدر ٿين جن جي جتي برابر به ڪونهي. اڙي هتي وڏا انتظام آهن انتظام. توهان بس هيٺن ڪر آمونءَ کي وٺي راتو واهه ڀڪي تي وڃي پئه، اتان ڪانه ڪا لاري يا لوڊنگ ملي پوندي ۽ ٻه ٽي ڏوڪڙ ڏيندين ته وڃي شهر ڪيندءِ. ڏوڪڙ اٿئي؟" هن پڇيو.

"ها، ڏوڪڙ ته آهن سڄا ساوا ٻه. سئو روپيا اٿم" الهڏني چيو. آمونءَ کي زيور زڙو آهي نه؟ شهباز خان چيو. اها ڳالهه الهڏني کي نه وڻي. "زيور زال جي لڄ جي لڄ آهن جي لڄ لهرائي هجي ها ته هيترو عذاب ۾ ڇو پوان ها" هن ڏورو ڪڙي لهجي ۾ چيو.

شهباز خان ماٺ ٿي ويو. پيا به ماٺ ٿي ويا. ماحول ۾ سانت ڇانئجي ويئي. الهڏني سمورن ماڻهن ڏانهن نهاريو. انهن ڏانهن؟ جيڪي اتي ويٺا هئا ۽ انهن ڏانهن به جيڪي ڪانئن سڏ پنڌ تي ڪچين قبرن جي ڪچن ۾ اکيون ننڊ ۾ ٻڏا پيا هئا. انهن ۾ هن جو پيءُ به هو، ماءُ به هئي، ڏاڏو به هئا پيڻ به هئي. بس هو انهن کان جدا زماني جي طوفانن ۾ اچي ڦاٿو هو جنهن ۾ صرف آمون سندس ساٿي هئي- ساٿي به هئي ته سموري عذاب جو ڪارڻ به.

آمون بيحد سهڻي هئي سڄي ڳوٺ ۾ بلڪ اوڙي پاڙي ۾ هن جو ڪو مٽ ڪونه هو. هن جا نيڻ گلاب ۽ ماکيءَ رتا چپ ٻڌڻ واري جي دل ۾ هوا کورا مچائي ڇڏيندا هئا. هن هوش ۾ ايندي ئي الهڏني کي ڏٺو هو. سوٽ هوس مڱيندو هوس ۽ جڏهن انهن ڳالهين تي غور ڪرڻ جي قابل ٿي

تڏهن شادي ٿي وين.

آمون جا ماماڻي بر ۾ باهه لڳي ويئي. ڳالهه وڌندي وڏيري خان محمد جي حويلي ۾ وڃي پهتي. وڏي ڪوٽ جي پيٽ ۾ پوريل حويلي، جنهن جي گهٽيل ماحول ۾ آمون جي سونهن جي واڪاڻ اهڙي ته نموني ٿي جو وڏيري جو وات پاڻي ٿي ويو ۽ حويلي جي ڪنڊ ڪڙڇ تي آمون جي سونهن جو واس ڇانئجي ويو. وڏيري جون ننڊون گم ٿي ويون، اصل حيران پريشان ٿي ويو. ڪم ڪار تان دل کڄي ويس، پيون ته ٿيو پر ننڍي وڏيريءَ جو منهن به نه ٿي وڻيس. حالانڪ انهيءَ سان شادي ڪئي پنج مهينا به ڪونه ٿيا هوس. اهڙو منجهيل پيو هو جو ڪيترا غلط سلط فيصلا به ڪري ويٺو هو. نيٺ هڪ فيصلو ڪري الهڏني کي پاڻ وٽ گهرايائين.

”بابا الهڏنا، گهڻا ڏينهن ٿي ويا آهن، منهن ئي ڪونه ڏيکاريو اٿئي.“ هن چيو. الهڏني ڳالهه تي وهڻ جي ڪئي ته روڪيندي چيائين ته نه نه، منجهيءَ تي ٿي ويهه. الهڏني کي ڪنن تي اعتبار ڪونه پيو اچي. منجهي ته ڪمدار جو حق هئي ۽ هو غريب هاري، هڪڙي جوڙي وارو هاري، وڏيري جي بنيءَ تي هر ڪاهيندي هن جي خاندان جون ڪيئن پيڙهيون وڃي قبر پيڙيون ٿيون هيون. پر ڪنهن کي به وڏيري جي حضور اک کڻڻ جي جرئت ڪانه ٿي هئي ته ڪو ڪنهن جي تصور ۾ انهيءَ جنديءَ جي منجهيءَ تي ويهڻ جو فخر حاصل ٿيو هو جيڪا ڪڏهن ضرور خوبصورت رنگ واري هوندي پر هاڻ پنهنجا رنگ وڃائي ايتري ئي بي رونق بي رنگ ٿي ڪچي هئي جيتريون خود وڏيرڪيون راتيون ريتون ۽ وسمون.

پر الهڏني جي خوشي ڪمدار کي ڪونه وڻي. هن کي اها ته پروڙ هئي ته وڏيري جون هي نوازشون ڪنهن خاص مقصد سان آهن، تڏهن به هن کي اهو قبول ڪونه هو ته

سندس جيئري ڪنهن خسيس هاريءَ کي ان سنجي تي وهاريو وچي جتي وهندي ٿي هاري ناري عام گڏدين سورين ۾ پاڻيءَ جي بيٺل ڍڍن ۾ سڙندڙ ڪيئن جيترا ننڍا، ٻي ضرو ۾ نفرت جي قابل نظر ايندا هئا.

انهيءَ ڪري هن خود الهڏني جي ڪن ۾ پٽڪ وڌي ته وڏيري جون اکيون جوٽهين ۾ اٿيءَ، بس الهڏنو پڙڪي اٿيو. چئي آءٌ. ان جي شڪل نه ڏسان. سور جو پٽ، سمجهي ڇاٿو پاڻ کي.

ڪمدار اهي جملا ڏاڍي صافگوئي ۽ ٻي ريائي سان وڏيري کي اچي ٻڌايا جنهن جي ڪن ۾ ڄڻ پاڻمل شيهو اوتجي ويو. اهو ماڻ جو...... ڀيڻ سان...... گهيا ڪرائي ڇڏيندو سانس. هن جي وات مان اکر ڪونه ٿي اڪليو.

اهو ڏينهن ۽ هي ڏينهن - وڏيري اصل ڪار ڪري ڇڏي. ڪري ۾ پهل ان سازڻي سڄو الزام الهڏني تي مڙهيائين، رات وچ ۾ ڇڳهي پٽ ڪرائي ڇڏيائين - ڏاند جي چوريءَ جي ڏوهه ۾ ٻڌايائين جو ٽي سهڻا ٻي دزيافتو پي مڙيو. نيٺ ڳوٺ جا سمورا ماڻهو وڏيري کي منٿ ميڙ ڪري واپس وٺي آيس. سو به انهيءَ شرط تي ته پادر وات ۾ وجهي معافي وٺندو ۽ پاڻ جوءِ سوڌو وڏيري جي حويلي ۾ نوڪري ڪندو.

الهڏنو گهر پهتو پر اهي شرط ٻڌي ٻاهه ٿي ويو. اصل وڻ گهوڙو نه ٻڌڻ ڏي چئي انهيءَ پيٽسان جو ڀيپ ڦاڙيندس ڪهاڙي ڪٽي نڪتو ته آمون اچي پيرن تي ڦهڪو ڪيس. هو منجهي پيو. جنهن کي ٻانهن ۾ جهلي آيس ڪندو هو تنهن کي هيئن چئل ڳل وانگر پٽ تي ڪريل ڏسي نه سگهيو. لاچارو ڏئي ڪٽي هيان سان لاتائين.

”وڏيري جي ڪٽي مچ.“ آمونءَ ڳوڙهن کي اکهندي چيو. خبردار، جو پيو اکر ڪيچي آهين. الهڏني جو هٿ وري وڃي ڪهاڙي ۾ پيو جيڪا پٽ تي ڪري پئي هيس

حياتي هڪڙي آهي. عزت کان مٿي ناهي، هن ڏٺو ته اُمونءَ جو رنگ زردو ٿي ويو هو. اکيون ذرا ڏٺي ويون هئس. ڏيل ڪمبي رهيو هئس.

”پلا هتان نڪري هل“ هن وري چيو.

”اڙي مٺ مائٽ ڇا چوندا؟ پنهنجو ڳوٺ ڪنهن ڇڏيو آهي؟ الهڏني ڪي ً الهه سمجهه ۾ ڪانه ٿي آئي.

”ڪير ڪجهه ڪونه چوندو ۽ هت پنهنجو آهي ڇا؟ ٻه ساهه آهيون. ڪٿي نه ڪٿي مزوري ڪري به هلي پيٽ ويلا پيٽ ڪائيندا سين“. اُمون ويچاڙيءَ واري انداز سان چيو.

هو چپ ڪري ٻاهر نڪري آيو هو. رات جو سندس سمورا مائٽ اچي پهتا هئس جتي آخر اهو فيصلو ٿيو ته هن کي اباڻا وٽاڻ ڇڏڻا پوندا. هن به ڪنڌ جهڪائي انهن ڳوڙهن کي وهڻ ڏنو جيڪي ڪافي دير کان سندس اکين جي جوت کي ڏنڊلو ڪيو تڙپيا پئي.

هو اڳيان وڌي رهيا هوا، خاموش، تيز تيز قدمن سان هو هر وک سان هڪ اڻ ڏٺل منزل ڏانهن پنهنجو فاصلو گهٽائي رهيا هوا. هنن کي خبر هئي ته صبح ساڻ وڏيري کي خبر پهچي ويندي ۽ هو پاڻ جيپ ۾ چڙهي منٿن ۾ اچي کين هٿ ڪندو. اهو سوچي هنن جا قدم اجان به تيز ٿيو ٿي ويا.

ڪافي پنڌ ڪرڻ کان پوءِ هنن کي پڻيان رستي تان به پرندڙ ٻتيون پاڻ ڏانهن ايندڙيون نظر آيون. هو انهيءَ آس ۾ بيهي رهيا ته ڪا بس يا لوڊنگ هوندي. ٻتيون ويجهيون ايندڙيون ايندڙيون بيهي رهيون. اها هڪ ٽرڪ هئي، ڪلينر هنن کان ڏهه ڏهه روپيا وٺي کين ڪراچيءَ پهچائڻ جو واعدو ڪيو ۽ چيائين ته شهر ۾ گهڙندي ئي لهڻو پوندن. هنن لوڊنگ جي ڇت تي ويهي سک جو ساهه کنيو.

پاڻ صبح جو ته پهچي ويندا سون؟ اُمون هن کان پڇيو ها ها، فڪر جو ٿي ڪرين هاڻ پاڻ شهر پيا وڃون. ٻڌائي

شهباز خان چا چيو هو؟“ هن جي اکين اڳيان اچا ۽ گوٽ جـون گهڻيون، هٽ، ڦهيون پارا، نار ۽ واٽـرڪورس ڦـري رهيا هئا. خبر ناهي ڪرڙ ڏاندن جو خيال وڪندو يا نه؟ هن سوچيو وري وڏيري جو ٿي خيال آيس. ته دل ۾ ڦٽڪو ٿـي پريس. لخ لعنت هجيس، هن آهستي چيو.

هونءَ آمونءَ ننڊ کان جهوٽا کائيندي پڇيس. ماٺ ڪري سمهي رهه. هن چيو ووري سوچ ۾ گم ٿي ويو. آمونءَ کـي به ننڊ اچي وئي.

هنن جي اک تڏهن کلي جڏهن سج گهڻو چڙهي هو آيو. سـامهون شهر جـون وڏيون وڏيون عمارتون نظر پئي آيون ـ الهڏني اکيون مهٽي جو پويان نهاريو ته ساه سڪي ويس، وڏيري جي جيپ اصل لوڊنگ ساڻ گڏو گڏ هلي رهـي هئي. وڏيرو ڪمدار ۽ پوليس جا به سپاهي جيپ ۾ ويٺا هئا، هنن به ڪين ڏسي ورتو. هنن جي چهرن تـي جوش ۽ غضب جـا الا پڙڪي رهيا هئا.

لوڊنگ کي جهٽڪو آيو. ڊرائيور تيز بريڪ هنيو هـو. آمون جيڪا هيسل هرٽيءَ وانگر الهڏني ۾ پئي لڪي ساتـه ڪرندي بچي هئي. هنن هيٺ نهاريو ته لوڊنگ جي سامهون مزدورن جو هڪ وڏو جلوس پرمان جـي خلاف نعرا هڻندو لنگهندو نظر آيو.

الهڏني وڏيري جي جيپ تي نگاهه وڌي. ته وڏيرو به هيسيل نظر آيس. هن جي چهري تي هڪ عجيب خوشي جا اهڃاڻ اچي ويا چڻ ته نجات جي واهه نظر اچي ويس. آمونءَ کي ٻانهن کان جهلي ڪٽي هيٺ ڪٽي ٽپو ڏنو. هڙون ڪٽڻ به وسري وين. ڌڪ به لڳن پر ڪين ڪجهه به ياد ڪونه آيـو سڌو وڃي هجوم ۾ پهتا.

”وڏيرو مـردوه باد.“ الهڏني جـي وات مـان بـي اختيار نڪتو.

”وڏيرو مرده باد.“ آموڻ جي وڏ به هن جي آواز سان شامل ٿي وئي.

”وڏيرا شاهي مرده باد.“ سڄي هجوم جو آواز هن سان هم آواز ٿي ويو ۽ هجوم جو رخ مڙي وڏيري ڏانهن ٿي ويو جيڪو بد حواس ٿيو جيپ ۾ ويٺو هو. هن جي ٽنگ ٽنگ تي رکيل هئي ۽ هڪ پير مان سليپر لڙڪيل هوس جنهن جي آڱرين جي وچمان هو مرڪندي رهيو هو. هجوم کي جيپ ڏانهن مڙندو ڏسي اول ته هن ڊرائيور کي گاڏي موڙڻ لاءِ چيو پر ايڏو ته بدحواس ٿي چڪو هو جو جيپ مان وٺي ڀڄو ڏنائين. هئي پير ۾ سليپر وڃڻ وسري ويس ۽ وٺي پوئتي ڊوڙ ڏنائين —

وا ٿهڙو! اوائڻ هلڻ سان ٿهندي آهي —
(هڪ اسپيني شعر)

هدايت منگي

نقشو

”چاچا! مسجد جو نقشو ليڪرائي آيو آهيان.“

”چڱو ڪيئه پٽ! هيڏي ته ڪر ته ڏسان. پر بيهه ته وضو ساري اچان، ائين مسجت شريف جي نقشي کي هٿ لائڻ به صحي ڪونهي.“

”پر چاچا .... !

”ابا به منٽ ڪل لڳندا وضوء سارڻ ۾، ڪهڙي اچي تڪڙ لڳي ائي؟“

پنجن منٽن کان پوء:

”ابا، هي ته ڏاڍو پلو ڪم ڪيو ائي. واهه جي مسجت شريف ٺهندي. اصل ڪوٽ ۾ گلاب جي گل وانگر لڙي بيهندي .... پر هن نقشي ليڪائڻ تي ڏوڪڙ گهڻا لڳا ائي؟“

”چاچا، ڏوڪڙ وري ڪهڙا لڳندا. پنهنجو هڪ دوست انجنيئر هو، تنهن کان مفت ۾ ٺهرايو اٿم ....“

”ڪهڙو انجنيئر....؟“

”چاچا، هو اشوڪ ڪونهي، ڌرمداس جو پٽ؟“

آ .... خ .... ٿو ....“

مسجد جو نقشو وڏيرې نواب خان جي بوٽ هيٺان چيڀاڙجي رهيو آهي، ؛ وڏيرو نواب خان وراڻي ان تي ٽڪون اڇلائي رهيو آهي. گڏو گڏ هو پاڻهي کي به گاريون ڏئي رهيو آهي.

مير محمد پيرزادو

ٽوڪن

تمام وڏو بنگلو، جنهن کي چوڌاري سهڻي، چارن ۽ گلڪارن سان پٽ. ماڙيءَ مٿان ماڙي، سامهون چمساليون ۽ سنگ مرمر لڳل. جڳهه جي دروازي تي خاڪي وردي پهريل، اڌڙوٽ عمر جو پٺاڻ، ڳاڙهو ڳنول، ٻن نالن واري بندوق ڇم جي پٺي سان ڪلهي ۾ لٽڪيل ۽ پٺي تي ڪيترائي ڪارتوس چنبڙيل. چوديواريءَ جي ٻاهران موٽر سائيڪلون، جيپون ڪارون، پڪ اپون، ٽيڪسيون ۽ ٻيون ڪيئي گاڏيون بيٺل. مالڪن جي اچ وڃ، سون لاءِ ڪا نئين ڳالهه نه آهن. مان هر مهيني ان جڳهه تان پگهار وٺڻ ايندو آهيان، تنهنڪري اهو سڄو ماحول نه ئي تعجب ڏياريندو آهي نه ڪا خاص ڇڪ ڪندو آهي.

مان ته بس مان لهي، در مان اندر گهڙي ۽ بئنڪ ۾ وڃان ٿو. هٽ ۾ اٽس ۾ چپيل، چپاٽيل ۽ مروٽيل پنا. جن تي منهنجي قسمت جي ليکن جيان اڏيون، ڦڏيون ليڪون نڪتل آهن. ڪي ڪاريءَ مس سان ته ڪي سائيءَ مس سان ۽ ڪي وري ڳاڙهيءَ مس سان. بئنڪ اندر پيهه پيهان لڳي پئي آهي. ڪنهن مان ڪلهو هڻندو، ڪنهن ڪان پاسو ڪندو، ڏاڪڻ جا ٻه ٻه ڏاڪا ٽپندو ۽ مٿينءَ ماڙيءَ تي پهچان ٿو. سامهون لڳل شيشي سان سمورو وايو منڊل ڪنهن اڻ ڏٺي

ڏيهه جيان لڳي رهيو آهي. سامهون ويٺل ڪلارڪ کي پنا ڏئي، صحيح ڪري ٻيهان ٿو ۽ ميز تي ساير ٿو پتل جو هڪ ٽڪرو ”ٽوڪن“. ٽوڪن کي مٺ ۾ ايترو مضبوط جهليان ٿو جو هٿ ۾ ٿي سور ٿيسي پوي ٿو. اهو هٿ جو سور پلو ۾ اهڙي شيء ڪٺي ڪري نه پٺي.

هيٺ اچان ٿو. ماڻهو رنگ برنگي ڪپڙن ۾، ڇهه ٻهه ۾ لڳا پيا آهن. ڄڻ ته ڪنهن شاديء يا پارٽيء ۾ شريڪ ٿيڻ آيا آهن. ڳالهه ڳالهه تي وڏا ٽهڪ، هٿ کي هٿ تي هڻڻ ۽ پنهنجي مستيء ۾ مگن. مختلف قسمن جا ماڻهوا پاڻيء ڍڪ پي مان به هڪ ڪنڊ ۾ ويهي رهان ٿو. ايترن ماڻهن هوندي اڪيلو اڪيلو، گم سم، خيالن ۾، جن کان اڄ ڏائين لڙوائي نه سگهيو آهيان. ڦري ٿو اچيم ننڍڙي پٽ جو صبح وارو روئندڙ چهرو. اڳيان، ”بابا، استاد ماريندو سليٽ کاهي، ڪتاب ڪونهن، خاڪي ڪپڙا ڪونهن.“ ”بابا، اڄ في نه ڏيندس ته سائين ٻه لڪڻ هٿن تي ڏيندو.“ ”بابا، مفلر ۽ بوٽ ياد ڪجانء.“ ۽ سيء جو سنياڻو ڪاٽي سڏڪي، دو جي ٻيڪڙ ۾ ويهي رهيو. ته هوء سڪينا پڇندي آئي، ”بابا، منهنجي ٽلهي پوتي آڻجانء، صبح جو ساجهر گهر جي ٻهاري ڏانو ملڻ ۽ ٻئي ڪم مهل مون کي ڏاڍو سيء ٿو ٿئي.“ ”بابا، مون کي اونهاري ۾ به ڪپڙا ڪونه وٺي ڏنئي، هاڻ ته چتيون گهڻيون ۽ ڪپڙو ٽورو وڃي بچيو آهي، جنهن کي چتي به لڳي نه سگهندي، سو جي ٿي سگهئي ته اهي به آڻجانء.“ ۽ زال جا راتوڪا احوال، جي: ”زمانو خراب آهي، جيترا وات اوتريون ڳالهيون. اها ڪا ڳالهه ٺيڪ آهي جو آٺ جيڏي ڌيء وهاريو ويٺا آهيون. ڪاٺي کي به ڪو منهن تي ڪاٺو نه چوندو آهي. ميان ڪن ڏئي ته ماڻهو ڇا مان ڇا پيا چون. وري جو عرس جي ڏيء سڪيلڌي پڇي وٺي آهي، ڪنهن کان پوء ته ننڊ به وهه ٿي لڳي آهي.

چوڏهون سن آهي، ٽيائن ۾ به اها ڳالهه رهي آهي. پر توکي
ته اها ٿي ٽوپي نراڙ ٿيا؟ سچو ڏينهن لکڻ ۽ ڪتاب پڙهڻ،
لهي ڇا آيري ڇا، تنهن جي توکي ڪهڙي خبر. پر آخر
ڪيترو وقت ائين گذرندو. هن پڳهار تان آڻ ڪجهه لٽا ڪپڙا، دوست
داڙيءَ کان مدد وٺي ڪو سون جو تولو ٺهراءِ، نڪ تي
مرُ ته ڪانه لائبي، ته چاڙهيونس شينهن ڪلهي، آخر
ڪيستائين پيا لوڪ جا طعنا سهبا."

اهو سوچي ۽ آڻ ان پٽل جي ٽڪر ڏانهن گهوري
ڏسان ٿو، جيڪو ڏئي ۽ ٽي سو روپيا وٺندس ۽ وري ان کي
هٿ ۾ اچا به زياده مضبوط جهليان ٿو ۽ ياد ٿو اچيم ته
ڪالهه ڪموءَ ڇيو پئي ته ميان اسان به غريب آهيون، اهي
پئسا دڪان مان ڪمائي گذران به پيا ڪيون ۽ ڏنڊو به
پيا هلايون. جيڪڏهن اهڙا غني هجون ها ته ڪو وڏو
ڪاروبار ڪيون ها. ۽ هيءُ سچي ڏينهن ڦٽ ڦٽڪڙي سر ۾
چاڪاڻ وجهون ها. سو مهرباني ڪري ڪنڊي جو حساب چڪاءِ.
هي پريو ٽيون مهينو آهي، ۾ ادائي سو رپيا جي ايئن هڪ
هڪ ڏي رهايان ته پوءِ منهنجو ڏيوالو نڪري ويندو. جي
اهڙي ڳالهه آهي ته پنهنجو ڪنڊو بي ڪنهن هنڊان شروع
ڪر. سوچيم ته جيڪڏهن واقعي ڪنڊو بند ٿي ويو ته پوءِ
ته پوري ٿي ڪانه پوندي. نه ڪنڊو ڪڏهن به بند ٿيڻ نه
گهرجي. پر جي بند ٿيڻ گهرجي ته ڪموءَ به آخر ڪهڙو ڏوهه
ڪيو. هو به غريب آهي. ڇا ڪجي؟ خيروءَ وارن ڪير ته
واتاڪون بند ڪري ڇڏيو. شابس آهي ڪموءَ کي جو ادائي
سو قرض هوندي به ڪنڊو بند نه ڪيائين، جڏهن ته خيرو
وارن ڪير جي ڏيڍ سو روپين رهڻ جي ڪري ڪير بند ڪري
ڇڏيو ۽ چيائون ته هن مهيني ۾ پئسا نه مليا ته تنهنجي
اسان جي خبر پوندي. "هون" هٽان ٿو ڏيڍ سو روپيا پٽوت
ٿيءَ بوڪڙو. ان خيال ايندي ٿي نظر ٿو وجهان هن ٽڪري

"نوڪن" تي جيڪي هڪ انسان جو پرجهلو آهي، اميد آهي آس آهي! ۽ سوچيان ٿو ته پٽ جي سليٽ، ڪتابن ۽ ڪپڙن جو ڪيان يا ڏيءُ جي پوتيءَ ۽ انگ ڍڪڻ جو ڪيان، هيڏيءَ ساريءَ ڏيءُ کي اڌرڻ جو ڪيان يا ڪموءَ ۽ خيروءَ جن جي دڙڪن کي منهن ڏيان. آخر انهن ٽن سون کي ڪيئن ورهايان جو لال به ليي ۽ پريت به رهي. اهي ٽي سو ته اينگهجي ڇهه سو ڪونه ٿيندا پر گهرجون ته اينگهي الائي ڪيترين ٿي ويون آهن! نوڪن ته مڙوئي هڪ جهڙا هڪ جيترا پتل جا ٽڪر آهن پر پوءِ به ڇو ڪو نوڪن ٽجي ٿو ته گهڻا پئسا ملن ٿا ۽ ڪو نوڪن ٽن سون کان چڙهي ئي نه ٿو. آخر هن زندگيءَ جي نوڪن جي حاصلات؟! سواءِ پريشانين مونجهه، تنگي ۽ موت ۾ ڪنهن فوٽ پاٿ تي پرائين رلڻ ۾ وپڙهيل لاش، ڪنهن مئخاني ۾ هڏن جو پڃرو پيل لاش يا ڪنهن رستي تي ٽرڪ جي ٽائرن سان چيپاٽيل انسان جي قيمتي جان، پيو ڇا! جڻ ته پتل جو اهو ٽڪرو "نوڪن" به سون تي ٽئول ڪري وٺي ٿو ۽ ان جي تئول کان جند ڇڏائڻ جو سوچيان ٿو......

"اڙي ٻائي! نوڪن نمبر ڇا اٿئي؟" ڪراڙو پٽيوالو ڪلهي کان وٺي ڌونڌاڙي ڇويٺو ۽ مان ڇرڪ پري هيڏانهن هوڏانهن نهاريان ٿو. ڪاڏي ويٺي اها وش ۽ ڪاڏي ويا اهي ماڻهو! بئنڪ ۾ بئنڪ جي ملازمن، ان هڪ پٽيوالي ۽ مون کان سواءِ ٻيو ڪوبه ڪونه آهي. مان پشيمانيءَ مان هٻڪندي چوان ٿو "نمبر....نمبر....119...." ۽ سڄيءَ بئنڪ جي ملازمن ۾، منهنجي ان حالت تي، ٽهڪڙو پئجي وڃي ٿو. مان پنهنجي ان حالت ۽ انهن جي ٽهڪن جي تاب کان جان ڇڏائڻ لاءِ ٽڪڙو ٽڪڙو ڪائونٽر ڏانهن وڌان ٿو ۽ سامهون ويٺل ڪلارڪ کي نوڪن ڏيئي، ٽي سو روپيا وٺي بئنڪ مان نڪرڻ لڳان ٿو. نڪرندي نڪرندي پٺيان ٻڌان

ڏي، آفيسر چوي ٿو، ”سچي رات ڏسن فلمن جا پہ پہ شو پوءِ ڏينهن جو جتي ڏسون تتي ننڊ جا گهيرٽ“.

ڪلارڪ چوي ٿو، ”سائين ايئن نہ آهي پر نشا بہ اچ ڪلهہ اهڙا نڪري پيا آهن جو آ ماٺ پليا ڪجهہ وڏيڪ لڳي ويو هوندس“.

۽ پوڙهو پٽيوالو چوي ٿو، ”نہ سائينءَ اسان غريبن لاءِ هر مهيني، پگار جو ڏينهن اهڙوئي سوداٽن جو ڏينهن ڏيندو آهي“.

زيب ادبي مرڪز جي پيشڪش

قاضي خادم

جو پهريون طبعزاد ناول

پيار ۽ سپنا

قيمت ٦-٠٠ رپيا

تاج بلوچ

جاڳ منهنجي زندگي

اي پتنگ،
منهنجي ٽيبل ليمپ تي ڦيرا نه ڏي،
تنهنجي جاڳڻ ۽ جلڻ جي چاڻ ساري ٿو وکان:
پنهنجون محروميون ۽ ناڪاميون لڪائڻ واسطي،
تون سڙي، بس ساڙ پاڙي ٿو سگهين؛
موت — تنهنجي بزدلي.

اي پتنگ،
منهنجي ٽيبل ليمپ تي،
ڪين روزانو، ڦري ڦٽڪي گهڙيءَ ۾ ساهه ڏي؛
نيڻهن منهنجو شيڻهن آهي،
پيار ۾ تون جان ڏين ٿو—
آءٌ ليڪن،
ڪنهنجي کهري ۽ پسيني سان پرپل، زخمي بدن جي ياد ۾
جنهنجون اکيون چڻ ته ڪو ويران کوهه،
جنهنجو چهرو زرد زرد،
پيٽ سان پٿر ٻڌل.
جيڪو چمنيءَ جي دونهين کي—
پاڻ پاري پي سلامت ٿو رکي،
جيڪو سونا سنگ ترڪي مان اپائي، پاڻ فاقا ٿو ڪڍي،
جنهنجي ڏاتي ۽ هٿوڙي تي اڃان،
زنگ ڪو ناهي چڙهيو.
جيڪو ظاهر ۾ گهڻو ڪمزور آهي پوءِ پڻ:
ڏي جي اکين ۾ اکيون وجهي،

ظلم کي ڏارڻ ۽ ٽارڻ واسطي،
پنهنجي هستي کي مڃائڻ واسطي،
جنگ ۾ ناانصافي، ناهمواري خلاف،
رات ڏينهن هلچل ۾ جو آهي وڙل.
امن جو پيغامبر،
منهنجو سو محبوب آهه،
آءُ جنهنجي عشق ۾،
آس ۽ اميد سان ڀرپور سپنا سرخ سرخ،
پنهنجي پلڪن ۾ سجائي،
جاڳي جاڳي، ٿڪي ٿڪي، گيت سندر ٿو لکان-
هنجي صورت ٿو چٽيان،
سور ڏاڍا ٿو سهان،-
(موت جهڙا سخت سور)
پوءِ بہ زنده رهان.

منهنجو جاڳڻ ۽ جلڻ،
منهنجو ڪاٽڻ ۽ ڪجڻ،
تو جيان بيسود ناهہ.
تو جيان بيڪار ناهہ.
موت مونکان ڏور ڏور،
پيار - منهنجي روشني،
جاڳ - منهنجي زندگي.

اي پتنگ،
منهنجي ٽيبل ليمپ تي ڦيرا نہ ڏي،

آزاد نظم

مان به بکي هان،
تون به بکي آن!
مون وٽ کائڻ لاءِ ڪجهه ناهي،
پنهنجهان به نه پيٽ پلي ٿو،
ڪجهه به مون وٽ ناهه بچيو،

جو،
ٻگهڙن لپ ڪا کاوان ها،
۽ بک جي باهه اجهايان ها!
پر تو وٽ،
قسمين قسمين طعام پچن ٿا،
ويلي ويلي لک لنگهن ٿا.
ان ڪري ئي،
تون به چربي ڏاڍي ٿي آ.
تنهن لاءِ توکي،
بيوس بک ڪيڏي پٽي آ،
مون وانگر ايءَ بک نه آهي!
مان ننگي هان،
تون به ننگي آن!
بکَ وگهي هيٺن ٿڪي ٿڪي،
ڦٽ پاٽ مٿان مان ليڙڙجي،
سارا ڪپڙا چيري ڦاڙي،
الف اگهاڙي ننگي ٿي هان!
بک وگهي بولاٽيون ڏيئي،
ٽپان ڪڏان ٿي،

چڻ تہ انھيءَ ڦٽ پاٽ مٿان،
ناچ ڪيان ٿي!
پر تون وڏ - گهراڻي مومل،
ماڙن محلن جي آڻ راڻي.
ويھي ويھي ٿڪجي ٽڪجي،
رات سنڌيءَ جي ماڻت اندر،
ڪلب سنڌيءَ چوديواريءَ ۾،
ڳگريل گهريل ڪوٺيءَ ۾،
پنھنجي وقتي پريتم سان،
الف اگهاڙي ٻنگي ٻنجي،
خوب نشو پي جهومين ٿي!
نچين ڪڏين ٿي،
ناچ نچين ٿي،
پر ھي ناچ نہ مون جيان آھي!

ذوالفقار گهلو

ANGRY YOUNG MEN

هوائن جي گهوڙن جي واڳن کي ڇيري
خيالن جي ڇهڪ جو سڪو لڳائي
وڏي واڪ ڳائي
حياتي جي راهن تي بي چين ٽولا
ڪي رو ڳي
وڳوڙي گهمن ٿا
اندر ۾ هزارين ڪٿي
ذلتون
تهمتون

نفرتون
لعنتون
وحشتون
ڪاريون جون
ڪاريون لڙهه
اڄ پراڻي نسل جي ادارن اصولن تي
گهڙين جي ڪوئلي سان ڪاهي

X

وسهن ۽ ويڙهن جي ڏاوڻ کي ٽوڙي
ماضيءَ جي رشتن کي ٽوڙي ۽ ويڙهي
ڏئي ڀاهه احساس جي هٿ ڪلن تا
پراڻي ثقافت جي ڪنڊرن تي ويهي
روايت جي مردار لاشي کي چيري
فضا کان نحوست هٽائي
جڙتو اخلاق جو تاج ڍاهي
جبلت جون ساريون
تقاضائون پوريون ٿا چاهن
ذهن کي ولوڙي
گهٽيل روح کي
الڪ جي ڏنڏ سان ڪڍي
نئون سرشتو زندگي جو بڻائڻ ٿا چاهن
جتي ڪوبه لاچار
بيمار ناهي
جتي فرد آزاد
مرضيءَ جو مختيار

پورهيت پنهنجو پاڻ سڃاڻ

پورهيت پنهنجو پاڻ سڃاڻ ڪيسين رهندين ٿي اڻ ڄاڻ
هاري پنهنجو پاڻ سڃاڻ ڪيسين رهندين ٿي اڻ ڄاڻ

ڪنهن ڌرتي جو سينو ڏاري؟ ٻج ڇٽي ۽ پاڻي واري،
رت ولوڙي ساوڻ سياري پوک پچائي ڪنهنجي ڪاڻ؟

جبلن سان ڪنهن جنگيون جوٽيون ٽڪر ٽوڙيا ڪاٽيون کوٽيون؟
روهن ۾ ڪنهن رت وهايو؟ مايا ڪير ڪٽي ويو ساڻ؟!!

درياهن جا منهن ڪنهن موڙيا؟ ٻند ٻڌا بجلي گهر جوڙيا!!
ٻر ٿر ۾ ڪنهن خيما کوڙيا ڪنهن جي گهر ۾ ٿي چانڊاڻ!!؟

ڪَل جو ڦيٿو ڪنهن ڦيرايو؟ ڌوڙ مان ڪنهن ڌن ٺاهيو؟
ڪنهن جي محنت ٻٽي منافعو؟ ڪنهن جي کاٽي ويٺي چاڪاڻ؟

پنهنجي پرَ ۾ پرديت پچاري-ايرا سيرا سڀ ساڪاري
ايڪو آڻي ويڙ وساري- ظلم آڏو سينو تاڻ-

چور مڙيا هن ٻڌجي پاڳيا- ڪئي ترارين ڪير به ماڳيا-
پير وڏيرا مير به ساڳيا ڪرڻ هليا هن هڪ هيڪاڻ.

تون هر دور جو باني آهين تاريخن جا ورق اجارين،
وقت به تنهنجي وات نهاري- تون ئي ساهت جو سرواڻ.

جڳ ۾ يار اڪيلو ناهين- ڇا ڪان پيو ايڏو ڪترائين،
ڪري سگهين ٿو جيڪو چاهين - ساري دنيا آ تو ساڻ.

مظلومن کي گهولي ووڙي - پر مارن جا ڪنڌ مروڙي-
ظلم جون سڀ زنجيرون ٽوڙي ڏاڍ کي ڏيهه مان ڌور آماڻ

استاد ٻخاري

ٻڪ جو ٻڪ

ڪيلي جي هڪ ڦار،
آئي وٺي ٻاگا چار.
ٻڙچائن پيا ٻَڌ
هڪڙي ماءُ ٽي پار.

هُنئہ هُنئہ هيءَ ٻيڪين
ڪوجهي آهي ڪين
ويٺي آکڙين سان هٿي
رانپوتا ونگين

ٻيرا هنجا پار
کپڙا، ٻاڌون، وار
ڪنگهندي ڪنگهندي ٻئي ڪري
هر ڪنهن کي ڪيڪار

هن جو پوڙهو ور
چڙهن ٻرٽائون ٻر
هنجو ٻڪٽو ساهه
لوگها لوگها گهر

ڪاٽڌ ڪراڙو، ڪڪٽ
اٿ هوندائي جو ٻڪٽ
ويچاري ناري سچي
تي وٺي ٻڪٽ جو ٻڪٽ

راهي چنا — آزاد نظم

باغي چهرا

جنهن بستيءَ ۾،
جنهن ڌرتي تي،
جڏهن به ڪو ظلم ٿيو آ،
ڪنهن بيوس جي لڄ لٽي آ،
ڌاڙين ڦوڙ ڪيو آ،
۽ حقن تي ڌاڙو لڳو آ،
انهيءَ بستيءَ لئي،
انهيءَ ڌرتي لئي،
وڏي واڪي.
ٻڌو ۽ ٻڌائي ڇڏيو،
”آتان جون مائرون،“
پٽ به باغي ڄڻينديون آهن،
”باغي چهرا“
باغي ذهن،
باغي سوچون.

انور پيرزادو

تون چوين ٿي تہ توسان پيار ڪريان.

نفرتون هر طرف ڏنڊ ڪرين ٿيون
سڀ زبانون ڪيون چريون ٿيون لڳن.
وات ڪناتن جان وڏڻ ويٺا هن
اکيون آلرون ڪيون ٿيون رانڀوٽن.
ساز جن پيار جا ٿي گيت ڇيا،
جنگ جونٺ جون ويٺا رنڀون ڪن.
تون چوين ٿي تہ تو سان پيار ڪريان،
ڇا ڪيان، سور ڏاڍو ڏونڌاڙين —
پيار مونکان تہ ٿي نہ سگهندو پر
نفرتون ٻي تہ مون ڪان ڪين ٿين —
تون چوين ٿي تہ توسان پيار ڪريان،
پل تہ ماڻهو ٻڌن : نفرت ڪن —

نرنجن

چانڊوڪيءَ ۾ ڪوئي پاڇو
هوري هوري وڌي رهيو آ
شايد ڪوئي اچي رهيو آ
چڙهي رهيو آ
نظر اچي ٿو
پري پري ڪجهه ڦري رهيو آ
ذهن جي ماٺي ساگر ۾ ڪو
سوچن جو چنڊ تري رهيو آ
اڇو هو سامهون ٻيٺو آهي
سڀ ڇون سڏ پنڌ تي آهي
هاڻ سچائيءَ ۾ به اچي ٿو
ها ها هو ته سچاتل آهي
ڪيڏو نه حسين
ڪيڏو نه جوان
ڪيڏو جيءُ جياپو هن ۾
سان پيي سيني ماڻهن سان گڏ
ڪڙمين هارين نارين سان گڏ
ويٺو هن جي واٽ سنواريان
چانڊوڪيءَ جي چادر ويڙهي
رت سان نمدڙ ويڙ لڪائي
قدم قدم تي مرڪ پکيڙي
اچي رهيو آ
هن جي ۽ منهنجي وچ ۾
فاشي ڪتا ڀونڪي ڀونڪي
اسان ٻنهي کي
پري ڪرڻ لاءِ آتا آهن

پڙ
وڏندڙ پير
وڏي وهيا هن
وقت جا ويچا مٿي وهيا هن
هائي
اهو سمو ٻه پري ناهي
جڏهن
اسان ٻئي ملي ويندا سين.
پيار جو منڙو ڳيت الاپي
ديس پنهنجي کي ڏوئيندا سين
ڳاڙهن گلن جي وڪا ۾
سک جو سج اڀاريندا سين

نرالقار سيال

غيرت

ڏهن سالن کان،
”رن“ وڏيرو —
پنهنجي گهر ۾،
ويهاريون اچي ڏو،
چيس کنهن تي، سائين!
شادي ڪري چڏ.
وڏيرو ٻڌي لفظ،
غيرت ۾ آيو —
زور دار هڪڙي، چماٽ وهائيندي،
چيائينس —
ڪيرين سان،
شادي ڪبي آ!؟.

ڌرتي ڌان گهري ٿي

ڏور متي ڏور
آسمانن تي پهچڻ کان اڳ
ڌرتي جي هڪ ڪنڊ کان ٻي ڪنڊ تائين
سمونڊ جي لهرن کان پهاڙن تائين
هوائن کان خلائن تائين
ڏکڻ کان اوپر لتاري
اولهه اتر پار ڪري
سڀني مظلوم ملڪن ۽ قومن تائين.
اي منهنجا گيت!
توکي
هي پيغام کڻي وڃڻو آهي
هن ساري دکي ڌرتي کي
پيغام، محبت جي ضرورت آهي
جا ڌرتي رت سان رڱي ويئي آهي
(جنهن تي آڪاش پي وڌو آهي)
انهي رت کي اگهڻ لاءِ
دو دڙ توکي وڃڻو آهي
هر پيڙا کي سهڻو آهي
(دک کي ماري ڪڍڻو آهي)
آسمانن تي پهچڻ کان اڳ
تنهنجي توکي کي ضرورت آهي!
جنهن جي سيني مان قتي نڪتو آهن
جنهن زرخيز زمين جو ذرو آهين.

عزيز مهراڻوي

نئين جڳ جو نئون انسان

آئون
نيل ڪنٺ شيو ناهيان
جو سڄي جهان
جو زهر پي
پنهنجي نڙي نيري ڪيان
نه ئي
سقراط آهيان
جو وهه جو ڏڪ ڀري
پنهنجو انت آڻيان
نه ئي وري
ڪبير ڪوري آهيان
جو هٿ پير ٻڌي
گنگا وهايو وڃان.
يا
ڪاشيءَ هڪاليو وڃان.
آءُ ته
نئين جڳ جو نئون انسان آهيان
پوءِ الائي ته ڇو
روز ڏينهن نيڪالي ڏسان ٿو
وهه جو ڏڪ ڀريان ٿو
۽ پنهنجو انت پاڻ ڪريان ٿو.

جام ساقي

گھوريان

ديس دلارا،
پورهيت پيارا،
تو مٽان چا گھوريان
هيءَ پره وارن جي بستيءَ آ
هت جان جي ڪهڙي هستي آ
مون سوچي سمجهي خوب ڏٺو
هي چيز ته ڏاڍي سستي آ
هي جان!
ڪو جان ڏئي ڏو گار مٽان
ڪو يار مٽان
ڪو دوست مٿي دلدار مٽان
ڪو مائٽ مٿي سنگار مٽان
ڪو هار مٽان سينگار مٽان
ڪو چيرين جي چمڪار مٽان
ڪو گھوري ڏو گھر پار مٽان
تڏهن پيارا، جيءَ جيارا
تو مٽان چا گھوريان
پر منهنجا پيارا
ديس دلارا
مونوٽ انڪان وڌڪو ناهي صدقو
تنهنڪري
مٺا سائين
جئين سدائين
دلبر جاني
هي قرباني
ڪر قبول.

شرجيل

اداڪار

تمثيل
گدلين گهٽين
۾ ڪلراٺي
ميدانن تي
اُني ڏڪر
۾ ونجهه وٽي
ڪيڏندي گذري، ڏو-
جوڀن ۾ جوانيءَ جا
ڏينهن ۾ سال
بڪ ۾ اڄ جي
محاذ تي
وڙهندي
جهرندي
گذرن ٿا-
پوءِ!
پوڙها ۾ ڪر ڪٺا ڏيل جسم
چنل، ڪٽ ٿي ڪري
ڪنگهن ٿا-
ڪنجهن ٿا-
ڪرڙيون هڻن ٿا-
هن ڌرتيءَ جي
هدايت ڪار ڪي
موت جو
دل ڏاريندڙ
ڊراپ سين
ڏين ٿا-

آندل صفحي ۾ ڏان

ڪونا مسئلا ڪي ڪرڻ ختم جا هوڪا هلي رهيا آهن. مهانگائي ماڻهن جي چيلهه ڀڃي ڪري وڌي آهي. ڀاڙازي جي عوام سان پوليس ۽ نوڪرشاهي جون ڏاڍايون وڌي رهيون آهن. چيڪنگ وغيره جي بهاني غريب ماڻهن سان تعديون ٿي رهيون آهن. رشوت جي بازار اڃا گرم آهي.

سنڌ ميڊيڪل ڪاليج ۽ اين. اي. ڊي. جي واقعي مان شاگردن ۾ بي اطميناني ظاهر ٿي چڪي آهي. سنڌ يونيورسٽي، چانڊڪا ميڊيڪل ڪاليج ۽ ٻين فني ۽ پيشه ورانه ڪاليجن جي شاگردن لاءِ جيڪي بسن جو تعداد آهي سو ڪوبه اقتدار جو صاحب پاڻ ڏسي فيصلو ڪري سگهي ٿو ته آيا شاگرد تعليم حاصل ڪرڻ وڃي رهيا آهن يا ڪنهن وڏيري جي بيگر ۾ ڇيڙ وهڻ لڳي ائين رهيو آهي ته ايوبي دور جي آفيسرشاهي وري بالادستي حاصل ڪري ورتي آهي. ٻئي طرف سياسي سرگرميون بند آهن. هڪ هيجاني ڪيفيت پيدا ٿيندي پئي وڃي. صورتحال وڏيڪ گنڀير ۽ سياسي ۽ معاشي گهوٽالو وڌيڪ گهرو ٿي رهيو آهي، جنهن جو بنيادي ڪارڻ هڪ طبقيواريت وارو نظام آهي. حقيقت ۾ ماڻهن جي مسئلن جو حل ۽ معاشي ۽ سياسي آزادي صرف هڪ سوشلسٽ سماج ۾ ممڪن آهي ۽ اهو مقصد صرف عوام جي ڊگهي جدوجهد ذريعي حاصل ٿي سگهي ٿو ۽ ان لاءِ ڪن پيٽ پرپل ٽوڙين مان اميد اجائي آهي.

هينئر ضرورت ان ڳالهه جي آهي ته ملڪ جي ڪروڙين ماڻهن کي سندن راءِ ڏيڻ جو حق هجي.

سزائون:

تازو اخبارن ۾ ملڪ جي نامور ترقي پسند اديبن، شاعرن، دانشورن، شاگردن ۽ سياسي اڳواڻن ڦٽڪن ۽ هٿ وڍڻ جي سزائن تي ڳڻتي ظاهر ڪئي آهي، اڄ سڀني مهذب

دنيا ۾ ڦاسي ڏيڻ ۽ ڦٽڪن جي سزا رد ٿي چڪي آهي. ڪنهن به ماڻهو کي سزا ڏيڻ جو تصور ان ڏوهه کي ختم ڪرڻ هوندو آهي. پر هن معاشري ۾ جڏهن چند ڏاگرين تي ڳڻڻ جيترا ماڻهو خوشحال هجن ۽ ملڪ جي دولت تي قابض هجن. تڏهن لکين ڪروڙين بکئي عوام ۽ سياسي نظرئي جي پرچار ڪندڙ ڪارڪنن کي اهڙيون سزائون ڏيڻ سان مسئلا حل نه ٿا ٿي سگهن. بلڪل ان جي ابتڙ ماڻهن ۾ بغاوت جنم وٺندي. اسان جي نظر ۾ اهڙيون سزائون ماڻهن ۽ انساني قدرن پٽاندڙ نٿيون ٿي سگهن.

ڪجهه پرچي بابت

- مختلف سببن ڪري "جاڳرتا" دير سان نڪري رهيو آهي. ان لاءِ پڙهندڙن کان معذرت خواه آهيون.
- هڪ دوست ولڻ ملاح هڪ ڪهاڻي "ڦيرو" جاڳرتا کي موڪلي هئي، جيڪا اسان ڇپڻ چڏي آهي. پر حيرت تڏهن ٿي جڏهن هڪ سنڌي رسالي ۾ اها ڇپيل نظر آئي. نهايت ادب سان اهڙن سائين کي گذارش آهي ته اهي اڳتي اهڙيون ڪهاڻيون ڪاربان پيپر تي لکي موڪلين ته جيئن اندازو ٿي سگهي ته اها ڪهاڻي ٻي رسالي کي به ڏنل آهي. اميد ته اسان جو هي ورارڪ ياڻي ولڻ ملاح کي ڪڙو نه لڳندو.
- جاڳرتا جي ايندڙ پرچي ۾ سنڌ جي نامور اديبن انور پيرزادي ۽ تاج بلوچ جا مستقل ڪالم "جي ور وائي جو لهين" ۽ "اڪيون آرسيون" پڙهندا—
- سدائين گڏ.

—ادارو

نوجوان پڙهندڙن لاءِ سٺا ڪتاب ڇاپيندڙ وڪڻندڙ ادارو

قومي ڪتاب گهر فوجداري روڊ حيدرآباد

جتان اوهان هيٺيان ڪتاب ضرور خريد ڪري پڙهندا:

* قوم ۽ قوميت - جوزف اسٽالن.
* ترقي جو غيرسرمائيدارانه رستو.
* مارڪسي فلسفو - جوزف اسٽالن.
* انقلاب جي سائنس - آصف قريشي.
* گوريلا جنگ - چي گويرا.
* سوشلزم - حال ۽ آئيندو - موم جان.
* سوشلزم ڇا آهي - رشيداحمد.
* قومن جو حق خودمختياري - لينن.
* نوجوانن ڏانهن - ڪروپاٽڪن.
* مولانا مودودي جا تصورات - فيروزالدين منصور.
* سياسي تعليم.
* هوچي منهه - چونڊ لکڻيون.
* قومي سوال جو تنقيدي جائزو- لينن
* ڀاڙي وارن جي نالي - لينن.
* سسي نيزي پاند - ڏيپلائي.
* انسان جي تاريخ - ڏيپلائي.

نوجوان پڙهندڙن لاءِ سٺا ڪتاب ڇاپيندڙ ۽ وڪڻندڙ ادارو

قومي ڪتاب گهر فوجداري روڊ حيدرآباد

جتان اوهان هيٺيان ڪتاب ضرور خريد ڪري پڙهندا:

* قوم ۽ قوميت - جوزف اسٽالن.
* ترقي جو غيرسرمائيدارانه رستو.
* مارڪسي فلسفو - جوزف اسٽالن.
* انقلاب جي سائنس - آصف قريشي.
* گوريلا جنگ - چي گويرا.
* سوشلزم - حال ۽ آئيندو - موم جان.
* سوشلزم ڇا آهي - رشيد احمد.
* قومن جو حق خودمختياري - لينن.
* نوجوانن ڏانهن - ڪروپاٽڪن.
* مولانا مودودي جا تصورات - فيروزالدين منصور.
* سياسي تعليم.
* هوچي منهه - چونڊ لکڻيون.
* قومي سوال جو تنقيدي جائزو - لينن
* ڀهراڙي وارن جي نالي - لينن.
* مسي نيزي پاند - ڏيپلائي.
* انسان جي تاريخ - ڏيپلائي.

پڙهندڙ نَسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪَ ”لُڙهندڙ نَسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، کُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرَندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙُ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڃوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙَهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سيني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌائڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پَڙهندڙ نَسل (پَـنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهـڙي دعويٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، پَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن ڪي ڊِجيِٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن ڪي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن ڪي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ
ڪان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽
ڇاپيندڙن ڪي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
ڪي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ ڪي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ ڪي گيتَ، بيتَ، سِٽَ،
پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني ڪي بَمن، گولين ۽ بارودَ
جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو بوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ بنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اٽڪاٽائي ڪي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ
”هاٽي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ
وڃايو“ ناداني ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پَڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻَ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها ٽوڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

ونڻ ونڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ The Reading Generation